

KULTURELLA KRAFTFÄLT

PÅ LANDSBYGDEN

ÖREBRO LÄN OCH VÄSTMANLANDS LÄN

Boken Kulturella kraftfält på landsbygden är en del av projektet med samma namn. Projektet finansieras av organisationerna Kulturrådet, Region Örebro län och Region Västmanland.

Utgiven av: Region Örebro län
Redaktör: Mirja Mattsson
Författare: Helena Hedlund
Fotograf: Terése Sundh
Formgivare: Fredrik Wildte, 8190
Tryck: Princo Welins, Örebro 2025

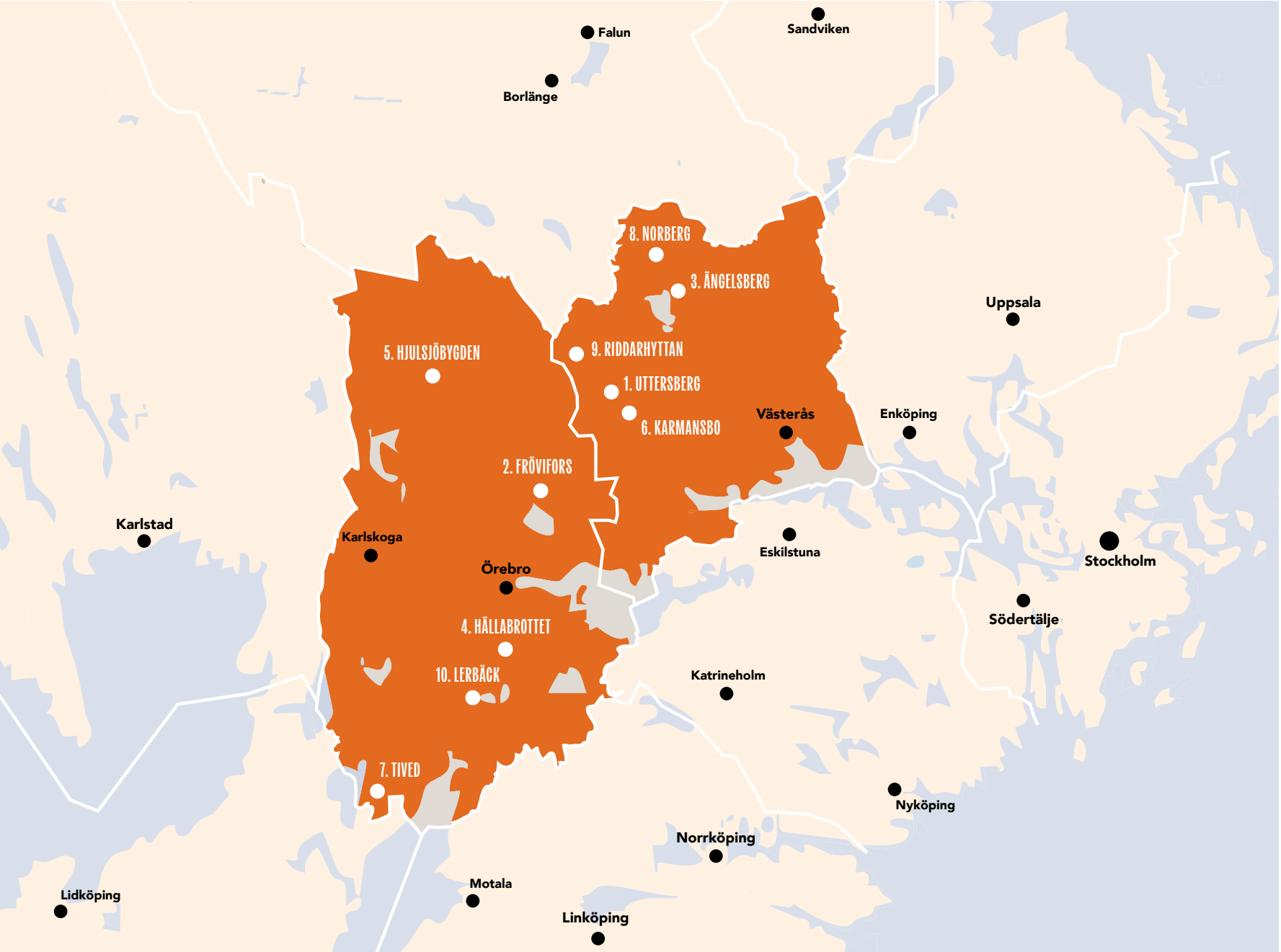
ISBN 978-91-531-5141-8

KULTURRÅDET

INNEHÅLL

Upptäck de Kulturella kraftfälten	6		
Tre frågor till författaren Helena Hedlund	8		
Tre frågor till fotografen Terése Sundh	10		
1 Uttersberg	12		
2 Frövifors	24		
Kan dikten bli verklighet?	30		
Dikt – Jag går i högstadiet (V)	32		
Dikt – Tio ord som inte finns Microsoft Word	34		
Dikt – Frövis Tomatodling	37		
3 Ängelsberg	38		
Behovet av udda kulturupplevelser ökar	48		
4 Hällabrottet	50		
		5 Hjulsjöbygden	60
		6 Karmansbo	72
		Konstnärer och myndigheter möttes i Karmansbo	78
		7 Tived	80
		Nytt kulturresidens har etablerats	86
		8 Norberg	88
		”Ta inte eldsjälarna för givet”	96
		9 Riddarhyttan	98
		”Se värdet av kultur”	106
		10 Lerbäck	108
		Slutord	116

Upptäck de

KULTURELLA KRAFTFÄLTEN

*Mirja Mattsson
Redaktör och projektledare,
Region Örebro län*

En resa mellan de kulturella kraftfälten i Örebro län och Västmanlands län är en resa genom industrihistorien. Kopplingen till järnbruk och skogsbruk är stark. Kulturhistoriskt intressanta byggnadsminnen från 1600-talet och framåt är vardagsmat. Byggnaderna och arbetsplatser har förändrats genom århundranden av liv.

Storhetstiden var oftast i ett annat århundrande, då pengar rullade in i den här delen av landet. Men de Kulturella kraftfälten är inte utvalda på grund av dess spännande historia och kulturhistoriska värde. Det är självklart en viktig grund, men på platserna sker också något som sticker ut och är intressant i samtiden.

I projektet Kulturella kraftfält på landsbygden har vi valt att fokusera på platser som har ett unikt kulturliv, ställen där det finns ett lokalt engagemang och där det kulturella innehållet är en anledning för turister att besöka platsen.

Här finns verksamheter som fungerar som en motkraft mot urbanisering och avfolkning. Engagerade människor som ger platser nytt liv och nya förutsättningar. Det handlar om eldsjälar i föreningar, företag, kommuner och stiftelser. Under 2023 besökte författaren Helena Hedlund tio kulturella kraftfält. Förutom röster från de olika verksamheterna i Helenas Hedlunds texter bjuder vi på vackra bilder av Terése Sundh, unika dikter av Jimmy Alm och en hel del andra texter.

”DET ÄR OTROLIGT HÄFTIGA PLATSER”

” Jag var förvånad över att det fanns så många handlingskraftiga personer som gör så fina saker på de här platserna

Helena Hedlund är skådespelare, författare och dramatiker som delar sin tid mellan skrivande och scenkonst. Hennes böcker om Kerstin har prisats i olika sammanhang, översatts till fyra språk och blivit pjäser på flera håll i landet. Helena Hedlund är uppvuxen på landet och numera bosatt i det lilla samhället Dyltabruk utanför Örebro. Utöver författarskap och skådespeleri är hon också en arrangör som bidrar till det kulturella utbudet i Axbergs Folkets hus. Under 2023 besökte hon tio kulturella kraftfält i två län.

Helena Hedlund
Författare

Vad fick du för intryck av kraftfälten generellt?

– Det är otroligt häftiga platser, den första känslan var att jag ville flytta till vartenda ställe. Jag var förbluffad över kopplingen till järnhantering som jag stötte på överallt och jag var förvånad över att det fanns så många handlingskraftiga personer som gör så fina saker på de här platserna.

Vad tänker du om platsernas förutsättningar?

– Jag har tänkt mycket på att det är väldigt olika förutsättningar för platser på landet och för platser i stan. Det är otroligt

hur mycket man måste kämpa för att åstadkomma ganska självklara saker på landsbygden. Samtidigt finns det annat som är enklare, som att det finns lokaler att verka i.

Du reste runt 2023, sedan dess har en del förändringar skett, vad tänker du om det?

– Ja, mycket hänger på personerna som bor och verkar på de här ställena. Det räcker att en person försvinner – då försvinner allt. Och med det kan en hel bys identitet förändras.

“EN SÅDAN HÄR PLATS GÖR ATT BYGDEN FÅR EN SJÄL”

” På flera platser var det som att
man kom in i en helt annan värld.

Terése Sundh är fotografen och konstnären som förutom beställningsuppdrag inom fotografi arbetar med konstnärligt fotografi. Bland annat genom konstprojektet “Before it Fades Away” där människors textbudskap från offentliga platser har fångats på bild. Verken har ställts ut på Kulturkvarteret i Örebro och Gamla kraftstationen i Deje i Värmland. Terese Sundh bor i lantlig miljö mellan två bondgårdar utanför Kumla. Under 2023 besökte hon tio kulturella kraftfält i två län.

Terése Sundh, Fotograf

Vad fick du för intryck av kraftfälten generellt?

– Att det finns en otroligt stark bubblande kreativitet på landsbygden. Du kan resa flera mil och bara se sjöar, fält och skog och sedan dyker det plötsligt upp ett fantastiskt galleri mitt ute i ingenstans. Det känns också väldigt tydligt hur människors starka engagemang har skapat de här platserna. Det är fint att som besökare få uppleva de här platserna.

Fanns det något som förvånade dig?

– På flera platser var det som att man kom in i en helt annan värld. Jag tänker till exempel på smedjan i Karmansbo. Där finns en enorm kärlek till historien och ett väldigt engagerat gäng som ger liv i platsen.

Och bokloppisen i Hjulsjöbygden – där kliver man verkligen in i en värld som är byggd av böcker. Jag blev golvad när jag klev in där första gången. Det finns såklart många fler exempel. Det är som att de kulturella kraftfälten är gömda skatter som det är en fröjd att upptäcka.

Vad tror du att en sådan här plats kan betyda för en region?

– En sådan här plats gör att bygden får en själ. Det skapar i sin tur stolthet över att man bor på en sådan plats. Att satsa på den här typen av platser skapar också mångfald och minskar likriktning inom kulturella uttryck.

Den gamla stationsbyggnaden i Uttersberg är nu ett galleri. Bakom stationshuset ligger den färgsprakande Tekla av Dex-parken.

HIT KOMMER KONSTNÄRER FRÅN HELA VÄRLDEN

På ett gammalt stationsområde i Uttersberg finns Galleri Astley och Grafikverkstan Godsmagasinet. Ett stort antal konstnärer från hela världen har sökt sig hit genom åren. Några har bosatt sig här, andra kommer hit periodvis för att arbeta ostört i den unika miljön.

Text: Helena Hedlund
Foto: Terése Sundh

På den gamla banvallen ►
i Uttersberg finns en
skulpturpark.

Konstnären Eva Zettervall har skapat Tekla av Dex-parken ►
bakom det gamla stationshuset Uttersberg. Bildparken har
vuxit fram tack vare en fälld gran. ”Plötsligt blev platsen
här inbjudande och ljus och jag fick idén att det skulle
vara intressant med en bild och en dikt av Baudelaire som
kontrast till den lantliga idyllen.”

Unik bildpark på området

Bakom stationshuset ligger den färgsprakande Tekla av Dex-parken,
och konstnären själv, Eva Zettervall, möter mig där.

- Det hela började med att vi fällde en stor gran, berättar hon
och pekar på en stubbe. Plötsligt blev platsen här inbjudande och
ljus och jag fick idén att det skulle vara intressant med en bild och
en dikt av Baudelaire som kontrast till den lantliga idyllen.

2015 kom den första målningen upp och sedan dess har bild-
parken vuxit. Likt Alice i Underlandet kan besökaren ta sig fram i
en värld bland spännande speglar och förunderliga tavlor som
berättar med både bild och text. Eva Zettervall är inte den enda
konstnären som har valt att verka i Uttersberg. Ett stort antal konst-
närer från hela världen har sökt sig hit genom åren. Några har
bosatt sig här - som det kinesiska konstnärsparet Fangbai som köpt
den gamla konsumbutiken - några är deltidsboende eller sommar-
boende och många kommer hit periodvis för att arbeta ostört.

- Våra utländska gäster förundras över lugnet här, berättar
Anders. Skogen, tystnaden, de ljusa nätterna och de mörka. Vi
hade besök av en konstnär från Shanghai som fascinerat fotade
stjärnhimlen. Den ser man inte överallt i världen.

- Är man tillräckligt tokig så går det! säger skulptören Christer
Lönnngren med ett skratt. Och Astley Nyhlén var urtypen för en
positiv galning, med en så vansinnig idé som att starta ett galleri
mitt i skogen!

Ja, nog ligger det mitt ute i skogen, Uttersberg, vid Hedströmmens
brusande vatten. Men när jag besöker det gamla brukssamhället sju-
der det av liv, trots att turistsåsongen ännu inte dragit igång.

- Våren är bussresornas tid, säger Anders Nyhlén. På sommaren
kommer familjerna.

Anders är son till Astley Nyhlén, och tillsammans med syskonen
Elisabeth och Hans driver han Galleri Astley som startades av deras
far redan på sextiotalet. Då låg galleriet i Köping, men 1977 flyttade
verksamheten in i den gamla stationsbyggnaden i Uttersberg.
Den första som ställde ut var den världsberömde skulptören Ernst

Neizvestny, som precis hade fått lämna Sovjet, och han återkom till
Uttersberg flera somrar för att få arbetsro. På översta våningen i det
upprustade tegelmagasinet finns nu en permanent utställning med
hans verk.

- Det är fri entré till allt, berättar Anders. Vi tycker att alla ska få
möjlighet att uppleva konst. De som redan är intresserade är ofta
beredda att betala, men de som inte vet om att konst kan vara
fantastiskt måste få en chans att upptäcka det.

Och det finns mycket att upptäcka på det gamla stations-
området. Galleriet presenterar tio utställningar per år, utöver det
kan man besöka den fasta skulpturparken, med bland annat en
totempåle snidad på plats, och på nedervåningen i magasinet
visas konsthantverk i silver, ull och glas.

◀ I den det upprustade tegelmagasinet finns en permanent utställning med skulptören Ernst Neizvestny, ett café och försäljning av konsthantverk med mera.

Ett av konstverken på ►
Galleri Astley 2023.

Kontakter med människor på alla kontinenter

Galleriets kontakter med Kina är starka, liksom med ambassader runt om i världen då de vid ett flertal tillfällen har visat svensk konst utomlands under så kallade svenskveckor.

– Vi har varit runt på alla kontinenter utom Australien, säger Anders, och vi träffar konstnärer under workshops och bjuder in dem att arbeta här och ställa ut. Konsten har inga gränser!

Mitt emot Galleri Astley ligger Grafikverkstan Godsmagasinet. Lina Nordenström, som tillsammans med Lars Nyberg är verkstad-ansvarig, bjuder in och visar runt, och det första jag lägger märke till är den över hundra år gamla magnifika Krausepressen.

– Den är vår stolthet, säger Lina. Den väger två ton och det blir riktigt fina tryck, och dess historia är så intressant att man skulle kunna skriva en hel bok – den har tryckt plåtar av både Anders Zorn och Lena Cronqvist och har flyttats runt mellan olika verkstäder innan vi fick ta över vårdnaden.

Grafikverkstaden förvaltar ett arv

Lina lotsar mig vidare till boktrycksavdelningen och förevisar olika typsnitt för tryckkonst.

– Vi har fått så mycket att förvalta, säger hon. Det mesta här inne är donerat, och vi ser det inte som att vi äger det utan som att vi förvaltar ett arv, vilket självklart är ett ansvar.

Lina och Lars flyttade från Stockholm till Uttersberg 2009, med avsikten att bygga upp en verkstad i Uttersberg, för att driva den som en ideell förening. Då var godsmagasinet en tom byggnad utan el och vatten, och Galleri Astley lät dem förfoga över lokalen. De fick generös hjälp av bybor med renoveringen, och en stödutställning med verk skänkta av cirka 150 kollegor såldes för att finansiera renoveringen. Dessutom sponsrades dragningen av elen av Janssons El i Skinnskatteberg.

– Sånt händer bara i glesbygd, säger konstnären Christer Lönngren, som tar en kaffe tillsammans med styrelsens ordförande Rolf Bergman. Det är sån mentalitet som krävs för att kraftfält ska växa.

Föreningen Grafikverkstan Godsmagasinet drivs angelägenhetsbaserat, inte för ekonomisk vinning.

” Våra utländska gäster förundras över lugnet här. Skogen, tystnaden, de ljusa nätterna och de mörka.

Föreningen Grafikverkstan Godsmagasinet tar emot besökare från hela världen.

◀ Lars Nyberg vid den över hundra år gamla Krausepressen.

◀ Lina Nordenström är tillsammans med Lars Nyberg verkssamhetsansvariga på Grafikverkstan Godsmagasinet

- Vi försöker knyta personer med ett starkt konstnärligt driv till styrelsen, och på det sättet bygga de nätverk som är så viktiga för verksamheten, säger Rolf.

- Men det är också superviktigt att det finns de i styrelsen som stöttar, fyller Lina i. De som inte är konstnärer, utan har en annan kompetens.

Lina själv försörjer sig på sitt arbete som konstnär, och hon tycker att det blir en mer jämlik situation när hon inte tjänar pengar på att andra konstnärer kommer hit och jobbar.

- Det blir en plats för ömsesidigt kunskapsutbyte, säger hon. Gästkonstnärerna får bo billigt i gästrummet och använda sig av våra tryckpressar.

Från hela världen kommer konstnärer till Grafikverkstan för att arbeta, och jag hejar på den danska poeten och konstnären Kamilla Jørgensen som just nu är här på ett fyra veckor långt residens.

- Vad många inte förstår, säger Lina, är hur mycket våra utländska kontakter och våra stora perspektiv ligger till grund för att vi har ett så levande kulturliv här i Uttersberg. Ofta är media bara intresserade av att skriva om lokala konstnärer.

- Eller om när någon stökig ungdom har vält omkull ett konstverk, inflikar Christer.

- Och visst kan det vara en svår balansgång, fortsätter Lina. Vi arbetar med professionella konstnärer från hela världen, och ska nå ut till en allmänhet som ofta är konstovan. Det är lite av en utmaning!

Långsiktighet viktigt

Alla är eniga om att det ligger ett stort värde i att det finns flera verksamheter i byn som hjälps åt att dra publik och väcka intresse. Och för att vara en ort med runt femtio permanentboende, drygt det dubbla på sommaren, så är evenemangen många.

- Gästkonstnärerna avslutar ofta sina vistelser med någon form av offentlig presentation, berättar Lina. Det händer också att vi arrangerar poesiprogram och varje år har vi julkortstryckning som lockar hela familjer. Och i helgen har vi invigning av ett ljudkonstverk av konstnären Åsa Stjerna.

Lina pekar ut mot perrongen och förklarar att skogsslutningen mitt emot har visat sig ge en så fantastisk akustik att det klassats som akustikreservat.

- Vi har våra stödtrupper som har närvaroplikt, skrattar Christer. En klick konstintresserade som alltid dyker upp då det händer något. Våra evenemang bidrar helt klart till det sociala.

Men framtiden för Grafikverkstaden i godsmagasinet är oviss, Galleri Astley äger byggnaden, och det finns inga garantier för att föreningen kan fortsätta verksamheten i godsmagasinet för all framtid.

- För att kunna säkra Grafikverkstans verksamhet för framtiden, har vi kommit till insikt om att föreningen måste äga en egen lokal. Långsiktighet är a och o i vår verksamhet, så det gäller att i god tid

hitta alternativa lösningar. Flera ton tunga pressar flyttar man inte i en handvändning. Därför arbetar vi nu med sikte på att bygga en ny verkstadsbyggnad i Uttersberg. Vi vill ju helst vara kvar i det kraftfält som vi varit med om att bygga, resonerar Lina.

Att Uttersberg har en potential att utvecklas vidare som en by för konst är hon övertygad om. Och fram tills en flytt blir aktuell kommer godsmagasinet att fortsätta locka konstnärer och besökare.

2021 blev Frövifors pappersbruksmuseum utnämnt till Årets Arbetslivsmuseum och i maj 2023 fick det utmärkelsen Årets industriminne.

PLATSEN DÄR GAMMALT MÖTER NYTT

Den lilla tätorten Frövi i Lindesbergs kommun sitter på en unik skatt. Här finns landets enda industriella pappersbruksmuseum, ett museum som satsar på både ortens historia och modern konst.

– Vi vill locka hit människor som inte vet om att de är intresserade av museum, säger museets chef Mikael Tiderman.

Text: Helena Hedlund
Foto: Terése Sundh

Det skramlar under bilen när jag närmar mig Frövifors pappersbruk. Vägen är uppgrävd och lagad igen. Det byggs mycket här just nu. I diket står några tågagnar som ser ut att vara kvarglömda från mitten av förra seklet, och på andra sidan vägen syns ofattbara mängder av staplade stockar som ska bli papper. Alldeles intill har en modern tomatodling börjat ta form. Gammalt och nytt, sida vid sida.

- Och så bygger de en större sodapanna till pappersbruket, säger Mikael och pekar upp mot en gigantisk kritvit huskropp som nästan skymmer solen.

Ja, den är en mäktig syn, fabriken, där den ligger på andra sidan Fröviån. Som en illustration ur en sagobok, som något man får lust att rita av.

- De långa slingrande rören där är flingtorken, förklarar Mikael, sen visar han mig hur järnvägen gick förr, hur lasten kunde köras ända fram.

- Ibland går jag runt här och bara tar in miljön, säger han. Och jag kan fortfarande upptäcka nya saker.

Mikael Tiderman är i pappersbrukets gamla del. Det som nu är Frövifors pappersbruksmuseum, där har han varit chef i tio år. Som Frövfödd har han märkligt nog ingen egen koppling till bruket, vilket annars var mer regel än undantag bland hans jämnåriga under uppväxten. Fortfarande är det många familjer i närområdet

där arbetet med pappersframställning har gått i arv i generationer.

- Jag vet släkter som har jobbat här ända sedan järnbrukets tid.

För det var så det började, med stångjärnssmide redan på 1500-talet, men i slutet av 1800-talet övergick verksamheten vid Frövifors till att producera papper i stället.

- Det har, som jag ser det, varit två omvälvande omställningar för arbetarna under Frövifors historia, säger Mikael. Den första var när järnet byttes ut mot papper, den andra var när datorerna kom och arbetarna förflyttades från den tunga driften på fabriksgolvet till kontrollrummen.

Att det var tungt och slitigt att arbeta här förr blir jag varse när jag besöker maskinhallen. Svartvita filmsekvenser visar hur arbetet gick till på just den plats vi befinner oss på, då maskinhallen har bevarats i stort sett orörd sedan arbetet upphörde här för över fyrtio år sedan. De sista pappersrullarna sitter kvar i maskinerna som är smakfullt färgsatta i milt grönt med röda detaljer.

- Vårt fokus är att bevara den unika miljön här, säger Mikael, samtidigt som vi håller på att bygga upp en ny basutställning där vi vill levandegöra berättelser från förr.

I arkiven finns ett stort antal kassettbandsinspelningar där fabriksanställda intervjuas om sitt arbete, och det finns vittnesmål ända tillbaka till början av förra seklet. Nu digitaliseras ljudupptagningarna för att kunna tillgängliggöras för besökare på olika sätt.

- För några år sedan samarbetade vi med Bergslagens Spektakelteater som gjorde en föreställning om brukets historia och spelade den här i maskinhallen. Det vore roligt med fler samarbeten i framtiden, och just nu håller vi på att bygga upp ett slags omklädningsrum där barn ska kunna klä ut sig till fabriksarbetare.

Ja, det finns mycket som barn kan ta del av på museet. Utöver maskinhallen kan man besöka utställningen om förpackningens historia och fascinerar över de 22 000 ölburkar som en samlare donerat och som fyller en hel sal. Dessutom kan man prova på att göra eget papper i Handpappersverkstan, och i Gläntan finns en pysselavdelning på temat skogen, där det anordnas lovaktiviteter och pedagogledda workshops.

- Jag tycker att alla barn i regionen borde få komma hit under sin skoltid, säger Mikael. Det ger en förståelse för hembygden, och det finns så många ämnen som skolan kan väva in i ett besök här.

År 2021 blev Frövifors pappersbruksmuseum utnämnt till Årets Arbetslivsmuseum och i maj 2023 fick det utmärkelsen Årets industriminne. För närvarande finns fem anställda på 3,75 tjänster. Utöver detta finns en stiftelse med en vänförening som har runt 100 medlemmar som arbetar ideellt med olika aktiviteter på muséet, bland annat den välbesökta julmarknaden.

- Vi vill locka hit människor som inte vet om att de är intresserade av museum, säger Mikael, och berättar att han arbetar mycket med att utveckla kulturverksamheten, med samarbeten, nätverk och konstnärliga residens. Och de vill lyfta samtidens papperskonst med en ny utställning på temat varje sommar.

- Vi har så många idéer om hur vi vill utveckla verksamheten här, säger Mikael, och förklarar att trots ett grundstöd från kommun och region, så går mycket arbetstid åt till att söka bidrag för att täcka grund- och driftskostnader.

Detta gör att de måste jobba ett år i taget i stället för att planera långsiktigt. Men det byggs mycket i Frövi just nu. Det är stor inflyttning, nya jobb skapas, tillverkningen av papper fortsätter och så har vi den stora tomatodlingen som ska drivas med spillvärme

från bruket. Kanske kan detta föra med sig en utbyggd infrastruktur, med ett ökat antal busslinjer till exempel?

- Vår förhoppning är att fler får upp ögonen för oss, säger Mikael. Vi är ju det enda industriella pappersbruksmuseet i Sverige. Det är något unikt vi har här!

Att lyfta samtidens papperskonst med en ny utställning varje sommar är en viktig del av museets verksamhet. ▶

◀ Lokalerna rymmer inte bara papprets historia och modern konst. Här finns också en unik samling med 22 000 ölburkar från världens alla hörn.

KAN DIKT BLI VERKLIGHET I FRÖVI?

I framtiden ska var tionde tomat som säljs i Sverige komma från växthuset i Frövi. Expansionen påverkar hela samhället. Under 2024 fick barn och unga i Frövi vara med och tycka till om utvecklingen på orten med hjälp av en poet.

Text: Mirja Mattsson
Foto: Simon Tullstedt

Frövi genomgår en stor förändringsprocess. Den nya tomatodlingen påverkar hela samhället. Ett nytt företag på en ort betyder nya jobb och ny infrastruktur. På Lindesbergs kommun behövde medarbetarna fånga in invånarnas tankar och idéer om samtiden och framtiden kopplat till samhällsutvecklingen. Genom ett samarbete mellan Lindesbergs kommun, Frövifors pappersbruksmuseum och Region Örebro län blev det verklighet.

Genom ”Frövi poesi” blev människor och platser på orten till dikter. Bland annat fick nästan 200 ungdomar delta i olika workshops där de själva fick skriva dikter under ledning av poeten Jimmy Alm.

– Diktmaterialet från högstadiet användes sedan i diktcollagen ”Jag går i högstadiet i Frövi”. Texter som får fram de ungas känslor och åsikter på ett bra sätt. En av högstadiesdikterna kan du läsa i den här boken, säger Johanna Berglund som är utvecklingsledare inom litteratur i Region Örebro län.

Dikter i samhällsplaneringen

Poeten Jimmy Alm arbetar i en dokumentär stil och använder bland annat intervjuer och fältstudier när han skapar sina dikter. Det påminner om att teckna ett porträtt, men i stället för att rita en bild skrivs en dikt. Bland annat diktade Jimmy Alm om en diakon som arbetar på Hinseberg, om en ICA-handlare på orten, om den nya tomatodlingen och en kanslist på Frövi IK. I samband med utställningen gjordes en film om projektet, och en invånare i Frövi högg in en dikt i en sten. Det blev en runsten med dikten ”Tio ord som inte finns i Microsoft Word”.

Delar av materialet lämnades också vidare till Lindesbergs kommun för att samhällsplanerare skulle kunna använda det i sitt arbete med utvecklingen av Frövi. Ett samarbete mellan kultur och samhällsplanering gav nya infallsvinklar i arbetet med att utveckla platsen.

– Det är viktigt att Frövibornas perspektiv på platsen kommer fram. Projektet bidrog till att lyfta fram barns rättigheter i fysisk planering och stadsutveckling i enlighet med barnkonventionen, säger Alexander Sahlström, som under perioden arbetade som samhällsplanerare på planenheten i Lindesberg.

Bättre förståelse för platsen genom poesi

Poesin som konstform lär människor att läsa mellan raderna. Det är en bra metod att använda för att förstå sig själv och sin omvärld bättre.

– Genom poesi får vi kontakt med känslor och tankar. Dikterna om hur det är att gå i högstadiet i Frövi gav en djupare förståelse för platsen och det är ett bra perspektiv att ha med sig i den fortsatta utvecklingen av Frövi, säger Johanna Berglund.

Dikt av Jimmy Alm från utställningen i Frövi

JAG GÅR I HÖGSTADIET I FRÖVI (V)

Jag önskar att Frövi var större
Jag önskar att det fanns fler aktiviteter
Jag önskar att Frövi var som Örebro
Jag önskar att Frövi skulle vara mer populärt
Jag önskar att Frövi var som Stockholm
lite mer modernt

Jag önskar att Frövi var bättre i fotboll
Jag önskar att Frövi går upp i division ett
Jag önskar att Frövi hade ett akademilag

Jag önskar att Frövi hade mer saker att göra
Jag önskar att det fanns klädaffärer
Jag önskar att Frövi hade en butik för smink
Jag önskar att Frövi hade en ishall
Jag önskar att Frövi hade en cykelbana med stora hopp i skogen
Jag önskar att Frövi hade McDonalds

Jag önskar att Frövi var mer anpassat för ungdomar
att det fanns ett tivoli
och att det var marknad ibland

Jag önskar att Frövi försvinner från jorden och sedan flyger in i solen

Jag önskar att Frövi hade fler restauranger än bara pizzerior
Jag önskar att en av pizzeriorna görs om till sportbar
så att man kan kolla på fotboll

Jag önskar att det fanns en park i Frövi
Jag önskar att man inte behövde vara sexton för att få bibliotekskort

Jag önskar att Frövi hade en skola som inte är från 1400-talet

Jag önskar att Frövi hade en fräschare badplats
Jag önskar att det fanns ett hopptorn
Jag önskar att Frövi bygger en till båtplats
för det går inte att få en

Jag önskar att Frövi var roligare på vintern
Jag önskar att Frövi hade ett badhus
Jag önskar att Frövi hade en polisstation
Jag önskar att Frövi hade ett gaming-hus
Jag önskar att Frövis älskade Tempo ska öppna igen

Jag önskar att Frövi var mer
att det fyllde tomrummet

Jag önskar att det fanns fler bussar till Rockhammar
Jag önskar att buss- och tågbiljetter var billigare
Jag önskar att det fanns fler övergångsställen

Jag önskar att Frövi hade en bro
så att man kunde ta sig snabbare
från fotbollsplanen till ICA

Jag önskar att Frövi la mer pengar på nya vägar
Jag önskar att Frövi var fyllt med raggarbilar
Jag önskar att Frövi hade en bra mack
Jag önskar att Frövi hade större parkeringar och fler tjejer

Jag önskar att Frövi inte har några poliser
Jag önskar att folk grälade mer
Jag önskar att Frövi var en stad och inte en by
Jag önskar att Frövi alltid ska vara litet

Dikt av Jimmy Alm från utställningen i Frövi

TIO ORD SOM INTE FINNS I MICROSOFT WORD

osmundjörn

kronohammare

holländeri

manchong

centricleaners

fourdrinier

maskinglättat

smärgelråpapper

sorterflickor

Bullephant

tio ord

som inte finns

i Microsoft Word

FRÖVIS TOMATODLING

Dikt av Jimmy Alm från utställningen i Frövi

Det här växthuset
börjar med en partikelaccelerator i Lund
det bestäms att forskningsanläggningen EES
ska drivas av förnybar och återvunnen energi
dagen efter att systemet designats klart
startar tre kollegor bolaget Wa3rm
med en vision
om industriell symbios

visionen får form i Frövi
där kommunen pekat ut mark för industri
alldeles intill spillvärmen från Billeruds
skogen avverkas och vegetationen tas bort
i arbetet med att göra marken jämn
sprängs och krossas en miljon ton berg

när jag besöker växthuset
är det bara några dagar
innan plantorna anländer
det är alldeles vitt
och stort som ett rymdskepp
på varje odlingsbänk
ligger en påse med mald kokosstam
som ska kunna hålla en förutbestämd mängd
av näringsberikat vatten
allt går att styra genom en dator
under odlingsbänkarna
går långa strumpor av plast
där rätt sorts luft
blandas till och pyser ut
spillvärmen från Billeruds
går genom rör i huvudhöjd
strömmar genom rälsen mellan odlingsraderna
och tiotusen lampor
försätter allt i ett rosa skimmer

här kommer tvåhundrafemtiotusen plantor
att producera en tiondel
av alla tomater som äts i Sverige
här kommer hundratusen kvadrat glastak
samla en miljon liter vatten
för varje centimeter regn
här kommer det skapas
hundra nya arbeten
och ett exempel
på hur man kan bygga en industri
genom att ta vara på något
som inte används

HIT KAN FRAMTIDENS RESENÄRER RESA HÅLLBART

Det går fortfarande utmärkt att resa hållbart med tåg till det lilla stationssamhället Ängelsberg i Fagersta kommun. Goda kommunikationer är en av hemligheterna bakom ortens framgångar genom historien. Här finns till exempel världsarvet Engelsbergs bruk, men också en skulpturpark som förnyas varje år.

Text: Helena Hedlund
Foto: Terése Sundh

Järnvägsstationen
i Ängelsberg

Transport har varit A och O, den har gjort denna plats till vad den är!

Jag möter Gudrun Söderberg vid järnvägsstationen i Ängelsberg, och hon är nog med att påpeka att det inte är en by jag har anlänt till, utan ett stationssamhälle. Ett samhälle uppbyggt kring sin station. Järnvägen här var en av Sveriges första, och trots senare års hot om nedläggning av hållplatsen är förbindelserna fortfarande bra till Västerås, det går ungefär ett tåg i timmen. Men det var förstås under järnbrukets tid som sträckan var som allra viktigast. Engelsbergs bruk, utnämnt till världsarv, blomstrade som ett av de modernaste järnbruken under 1700-talet och fick skjuts i konkurrensen med andra bruk just genom goda kommunikationer. Även vattnet lämpade sig väl för transport då Strömsholms kanal passerar här och sjön är ovanligt djup.

- Det var bryggor längs hela stranden, säger Gudrun och pekar. Och där ute är oljeön.

På en mindre ö en bit ut i sjön ligger världens äldsta bevarade

oljaffineri, där de tillverkade bland annat fotogen. Fabriken är nu ett museum och sommartid kör en turistsbåt dit ut flera gånger om dagen.

- Det är ett helt annat samhälle på sommaren, då är här fullt med folk.

Men just idag är det ganska ödsligt längs huvudgatan i Ängelsberg. Utöver Gudrun och jag är det bara någon enstaka hundägare som är ute i vårsolen. Gudrun själv är en pensionerad gymnasielärare som sin nyfikna och ras-ka energi till trots närmar sig 90 år. Hon är född och delvis uppvuxen här och har guidat grupper i tjugo år. Med en uttjänt vegamössa på huvudet ger hon mig en personlig visning.

- Förr var det pensionat i vart och vartannat hus. De marknadsförde Ängelsberg med att det fanns "tallbarrsluft och radioaktivt vatten", vilket ansågs hälsobringande och lockade turister.

Gudrun stannar upp och hämtar andan innan hon fortsätter:

- Och luften är nog ovanligt bra - jag andas mycket lättare här än i Stockholm!

Gudrun Söderberg på en ►
bänk i skulpturparken.

Villan Ulvaklev
tronar som ett slott
med tinnar och
torn ute på udden.

Pampig balkong på alldagligt hus

Det är en vacker trakt, Ängelsberg, med sitt läge i sluttningen vid sjön. Det är inte svårt att förstå att konstnärer sökte sig hit kring förra sekelskiftet för att måla och umgås under avspända former. Engelsbergsmålarna var ett konstnärskollektiv bestående av naturmålare som ansåg att det fanns ett speciellt ljus här. En av konstnärerna, Olof Arborelius, fick sin tavla *Utsikt över en sjö vid Engelsberg i Västmanland* uppköpt av Nationalmuseum, och den blev i en tävling 1935 framröstad till Sverigetavlan. Den tavla som ansågs vara mest svensk och kunde representera Sverige utomlands.

– Utöver konstnärer bodde det många hantverkare här, som skomakare, urmakare, lokputsare och plåtslagare, berättar Gudrun och visar mig en lite för pampig balkong på ett ganska alldagligt hus.

– Det där är en kopia av balkongen på Ulvaklev.

Jag vänder på huvudet och ser direktörsvillan Ulvaklev trona som

ett slott med tinnar och torn ute på udden, och Gudrun berättar att många hantverkare i trakten hämtade inspiration därifrån i bygget av sina egna hem, som ibland fick lustigt malplacerade valv och lite för flotta entréer.

– Plåtslagaren kunde ju tillverka en egen flott balkong. Och skrothandlaren som bodde där uppe byggde ett torn på sitt hus när det gick bra för honom.

Att vandra med Gudrun genom Ängelsberg är som att se samhället komma till liv. Hon berättar passionerat om varje hus och människorna som levde där förr. Om Brännvinskungen som hade ensamrätt på att bränna brännvin i trakten, om Vackra Lisa som var fattig som en kyrkråtta, men tjusig, och hade dansat med Evert Taube.

– Och i det huset var Selma Lagerlöf på besök, och hon kan ha planterat en syrén på gården, sägs det. Men om den står kvar vet jag inte ...

Skulpturparken i Ängelsberg där bland annat konstnären Lars Vilks verk Servicetornet Livslögnen står.

Malin Andersson är verksamhetschef på Ekomuseum Bergslagen.
Foto: Mirja Mattsson

Ängelsbergs bibliotek drivs ett bygdebibliotek.
Foto: Mirja Mattsson

Bygdebiblioteket en viktig social plats

Genom Gudrun får jag veta att allt fanns här förr – bank, frisör, affär, skola. Nu ligger närmaste skola i Fagersta tjugo minuter bort, och det bor inte många barn här längre. De flesta pensionat har idag blivit privatboende eller behandlingshem, men på nedervåningen i IOGT:s gamla lokaler finns Ängelsbergs bibliotek. Det drivs som ett ideellt bygdebibliotek, öppet på lördagar, och även de som inte lånar böcker är välkomna på fika och en pratstund.

– Det är en oerhört viktig social plats, säger Gudrun med eftertryck. När det inte längre finns någon affär så är det här man ses och får höra vad som händer i bygden. Och vi är snabba med att köpa in nya böcker för fikapengarna.

Det tutar bakom ryggen på oss och Britt-Marie kommer körande i sin permobil.

– Ska ni med och äta fisk? frågar hon, och det är klart att vi ska.

Nya serveringen är öppen året runt, men lever på sommarens turism. Den ligger intill den gamla brukshandeln, som nu är antikvetsaffär och galleri för lokala konstnärer.

– Konstintresset här är väl ett arv från Engelsbergsmålarna, säger Gudrun och berättar om Engelsbergs konstgille, där hon

själv är engagerad, som varje sommar sedan tjugo år tillbaka ordnar en skulpturutställning i den vackra å-parken. Många jobbar ideellt med utställningen som har blivit ett välbesökt turistmål där de flesta skulpturer byts ut från år till år.

– Men några av konstverken är fasta, säger Gudrun, och när vi har ätit upp torsken med citronsås så tar hon med mig ner till vattnet och Lars Vilks skapelse Servicetornet Livslögnen.

– De har renoverat området och gjort det så fint, ropar Gudrun för att överrösta forsen. Men det oroar mig lite att strömstaren är borta, den har suttit på en sten i alla år.

Malin Andersson, verksamhetschef på Ekomuseum Bergslagen, bjuder mig på kaffe på sin veranda.

Även hon är som fast boende i Ängelsberg ideellt involverad i biblioteket, och hon berättar att de är en kärngrupp på fem-sex stycken som står för bokinköp och liknande, och ett tiotal personer som bakar och engagerar sig runt omkring.

– Jag är där mycket för att umgås med min pappa, säger Malin, och för att höra skvaller från byn. Och ibland arrangerar vi föreläsningar.

På ön en bit ut i sjön ligger världens äldsta bevarade oljeraffinaderi. Där tillverkades bland annat fotogen. Fabriken är nu ett museum och sommartid kör en turistbåt dit ut flera gånger om dagen.

◀ Världsarvet
Engelsbergs bruk.

Museum som handlar om industrihistorien

Malin berättar om Ekomuseum Bergslagen som är Sveriges största museum då det spänner över sju kommuner och 68 olika platser.

- Minnet av vår industrihistoria höll på att rasa ihop, och efter en förebild från södra Europa, där ekomuseer funnits länge, startade vi vår verksamhet som vi brukar benämna som "kulturhistoria på en grund av järn". Platserna ligger där de en gång låg, museet täcker in hela området. Det är så fantastiskt att turismen kan ge oss något idag utifrån det som gav oss någonting helt annat en gång i tiden.

Dock kan Malin uppleva att det är svårt att få in statistik, då många besöksmål är gratis och öppna för besök dygnet runt.

- Samtidigt är statistiken viktig för att berättiga vår verksamhet

och visa resultat. Men går en upplevelse att mäta? Borde vi hitta ett annat sätt?

Jag frågar Malin om framtiden, vad hon önskar sig av Ängelsberg.

- Jag är kluven, säger hon. Det finns de som vill expandera samhället, få hit barnfamiljer, skola och affär, och visst vore det kul om det blev mer levande året runt igen. Men samtidigt, om nya hus byggs försvinner Ängelsbergs unika karaktär. Risken är att det bara blir ett mellanting. Kanske kan man i stället satsa på odlingslådor? En solcellspark på berget här bakom och en mer hållbar turism med fokus på våra goda tågkommunikationer?

- Vi måste värna de här platserna, säger Malin. De som folk besöker för att det är fint.

BEHOVET AV UDDA KULTURUPPLEVELSER ÖKAR

Musik, konst, teater och litteratur fyller gamla hus och industri-lokaler på de olika kulturella kraftfälten med ett intressant kulturliv. Kombinationen mellan det gamla och det nya blir en unik mix som många turister och besökare längtar till idag.

Text: Mirja Mattsson
Foto: Visit Sweden

Visit Sweden och Tillväxtverket har gjort en förstudie om kultur-turism. Här kan man läsa om hur efterfrågan på autentiska och minnesvärda upplevelser ökar. Det finns till exempel behov av hybridsemestrar, där stadsbesök kombineras med besök på landsbygden. Semestrar där resenären får en kombination av natur, kultur och måltidsupplevelser. Gärna till mindre kända platser som tidigare har gått under radarn. Platser som exempel-vis våra kulturella kraftfält.

– Ja, det är precis den typen av speciella platser och evenemang som kan vara intressant att lyfta fram för en internationell målgrupp, säger Susanne Andersson, vd på statligt ägda marknadsförings-bolaget Visit Sweden.

Livet bortom turistfällorna

Besökarna som kan kategoriseras som nyfikna upptäckare med kulturintresse är intresserade av den svenska livsstilen och kulturen. De vill lära sig något nytt på resan och se nya och unika platser bortom ”turistfällorna”. Intresset för det genuina, autentiska och traditionella är stort på flera olika plan. Det finns till exempel ett sug efter att delta i svenska traditioner, smaka på lokal mat och dricka lokalt producerade drycker. Det kan handla om att få delta i firanden som midsommar eller kräftskiva, och smaka på de traditionella rätterna som är kopplade till respektive högtid.

– Vi har sett efter pandemin att det finns ett stort behov av paketerade resor och att personer vänder sig till resebyråer och andra liknande tjänster igen. Det ska vara tydligt var man ska bo, vad man ska äta och vad man ska uppleva och det ställer högre krav på samarbete mellan näringsliv och kultur, säger Susanne Andersson.

Intresse för den svenska livsstilen

För resenärerna är det också intressant med vardagsliv och att få känna sig som en del av ett samhälle under en period. För förutom natur, måltider och kultur är faktiskt den svenska livsstilen något som lockar. Hela 38 procent av de resenärerna som är intresserade av Sverige tycker att det är mycket viktigt eller centralt att uppleva svensk livsstil och kultur på resan. Sverige har också en hög placering i Nation Brands Index där det framkommer att samhälls-styret är ett av Sveriges främsta styrkeområden tillsammans med en välkomnande befolkning. Däremot finns i dagsläget låg känne-dom om historiska byggnader och Sveriges kulturarv.

” Syns man inte så finns man inte

– Syns man inte så finns man inte, den internationella målgruppen är svår för en region eller destination att nå ut till på egen hand. Ska vi få upp intresset för kulturarvet och historiska byggnader i Sverige så behöver vi göra det tillsammans, för det är då vi blir starka, säger Susanne Andersson.

Samordning saknas

De kulturella kraftfälten på landsbygden i Örebro län och Västmanlands län har alltså många av de ingredienser som nyfikna upptäckare med kulturintresse efterfrågar, men precis som i övriga landet finns det utmaningar. Enligt förstudien är en vanlig utmaning inom kulturturismen ekonomin. Det kostar mycket att bevara miljöer och även att producera ny kultur. På kulturellt intressanta platser bygger dessutom många arbetsinsatser på ideellt engagemang och det saknas entreprenörer som vill skapa säljbara kulturupplevelser. Det finns även en hemmablindhet som innebär att tillgångar som finns i en bygd underutnyttjas.

– Vi har ingredienserna som besökarna vill ha, men kulturturismen är understimulerad kommunalt, regionalt och nationellt. Förutom att vi behöver synliggöra platserna så behöver sam-ordningen mellan olika nivåer öka, säger Susanne Andersson.

FRÅN RYKANDE AVFALLSHÖG TILL TURIST- ATTRAKTION

Det ryker från de heta platserna på den över hundra meter höga slagghögen. Under andra världskriget utvanns olja här från skiffer. Nu finns storslagen konst på den förorenade marken. I trakten har också andra bergarter brutits, och spår av sten från bygden finns i hela landet.

Text: Helena Hedlund
Foto: Terése Sundh och Mirja Mattsson

Jag är nästan ensam på Kvarntorpshögen, en onsdag förmiddag i början av maj. En och annan svettig motionär har sprungit om mig i den 427 trappsteg långa trappan upp till toppen, och två kvinnor som pratar ivrigt på tyska står och blickar upp mot Lars Vilks mäktiga skapelse Corona Borealis. Annars är det bara jag och konstverken idag, men jag vet att det ser annorlunda ut på sommaren. Jag har varit här förr, flera gånger – jag har släpat hit gäster från när och fjärran, både barn och gamla, och ibland har vi nästan fått trängas i trappan. Över 30 000 personer besöker utställningen Konst på hög varje år, och då nya skulpturer ständigt dyker upp är det värt att komma tillbaka. Jag scannar en QR-kod och går en ljudguidad tur genom utställningen. Det ryker ur den röda jorden, himlen är ljusblå, utsikten milsvid. Att befinna sig uppe på den över hundra meter höga slagghögen, ett minne från skifferoljeutvinningen som inleddes under andra världskriget, känns lite som att vara på en annan planet, och jag vet att jag står på förorenad mark.

– Vår drivkraft var att vända det negativa till något positivt. Att förvandla området från den skam och miljökatastrof det var, till att bli en turistattraktion genom storslagen konst i kombination med storslagen utsikt.

◀ Konstnären Mark Broos har i verket "Var är konstverket" placerat två figurer på en bänk. Figurerna som är gjutna i silikon, hårdgips och fyllda med specialbetong är Karin Broos och Lars Lerin. De sitter där och spanar efter ett konstverk som de själva är en del av.

◀ "Vår drivkraft var att vända det negativa till något positivt. Att förvandla området från den skam och miljökatastrof det var, till att bli en turistattraktion genom storslagen konst i kombination med storslagen utsikt" Anders Fasth konstnärlig ledare Konst på hög.

” Första året kom det 65 000 besökare! Fyrtiofem tidningar skrev om oss

Lars Vilks skapelse Corona Borealis är en del av utställningen Konst på hög.

Första året kom 65 000 besökare

Jag träffar Anders Fasth på Galleri Örsta som ligger några minuters bilfärd från Kvarntorp. Det var han som på 1990-talet, tillsammans med konstnären Olle Medin, kom på idén att visa konst i världsklass på en rykande avfallshög i Närke.

- Vi presenterade våra tankar för Kumla kommun, som nyligen hade tagit över Kvarntorpshögen och inte riktigt visste vad de skulle göra med den. Kommunen sa ja, vi fick dit tio skulpturer och första året kom det 65 000 besökare! Fyrtiofem tidningar skrev om oss.

Anders Fasth har mer än trettio år i branschen som gallerist och driver Galleri Örsta tillsammans med sin hustru Birgitta. Den vita byggnaden Nya Galleriet är som ett konstverk i sig; arkitekturtritad in i minsta detalj och fasaden är täckt av fyra ton genomskinliga glaspärlor som vid belysning fungerar som miljontals små prismor och får byggnaden att se självlysande ut.

- Det finns inget annat hus i världen som är byggt på detta sätt, berättar Anders. Och husets form, ritat av arkitektkontoret Claesson Koivisto Rune, har till och med blivit ett tygmönster för Almedahls med namnet Örsta voile.

Vi går in i den rymliga konsthallen där vårens tavlor ännu hänger kvar. Varje höst och vår bjuds olika konstnärer in att ställa ut, och det kommer nya besökare till varje utställning.

- Alltid är det några som berättar att de aldrig har varit här tidigare, säger Anders och slår sig ner på den arkitekturitade bänken vars form påminner om husets. Jag sätter mig bredvid och vi pratar en stund om konstens egenvärde - att allt inte alltid måste generera ekonomi och mervärde.

- Vad skulle vi ha om kulturen inte fanns? Det är ju den vi slåss för i krig, vårt kulturarv. Och det är så lätt att stagnera i sin tanke, men konsten utvecklar oss och håller oss nyfikna.

På Stenarbetsmuseet i Hällabrottet finns en utställning om stenhandlingen i Hällabrottet och dess betydelse för Sverige. Här visar Monica Ström hur besökare kan testa på att hugga i sten.

Sten från området finns i hela landet

Från Galleri Örsta är det inte många minuter till Hällabrottet och Yxhult. Jag gör ett besök på Stenarbetsmuseum Yxhult och träffar där Monica Ström, guide och ordförande i Yxhultsbygdens kultur- och hembygdsförening som driver museet ideellt sedan 2009. Det gula stenhuset, som tidigare varit en förfallen brandstation, har nu rustats upp och inrymmer en utställning om stenhandlingen i Hällabrottet och dess betydelse för Sverige.

- Det har brutits kalksten i området sedan medeltiden, berättar Monica, och visar mig fascinerande modellbyggen skapade av konstnärsparet Lars och Ingela Agger.

I detaljerade miniatyrvärldar, befolkade av människor och djur, får jag en inblick i hur stenbrotten blev till och högar med slagg växte upp.

- De flesta milstenar i Mellansverige är gjorda här, berättar Monica. Och mer än hälften av den skulpturala fasadstenen i Stockholms innerstad är tillverkad i Hällabrottet.

Hon visar mig bilder från Strandvägen i huvudstaden - pampiga portar prydda med lejon och änglar, havsgudar och barn - och några figurer går att känna igen från de fullskaliga gipsförlagorna som pryder museets väggar. Storhetstiden för Yxhult var kring förra

sekelskiftet, då det blev populärt med natursten, och stenhuggeriet ansågs vara Sveriges främsta.

- De var också berömda för sina arbeten i marmor, berättar Monica, trots att marmor inte bröts här. Vill du se golvet förresten?

Jag nickar utan att riktigt veta vilket golv jag förväntar mig att se, och Monica hämtar en nyckel och tar med mig bort till Yxhults gamla huvudkontor som ligger granne med museet. Den är en övergiven plats, kontorsbyggnaden, som konserverad från mitten av förra seklet. Fontänen utanför är tom och fylld av löv och dörren öppnas med viss möda. Det ekar hårt i den stenkädda lokalen.

- Gå upp och ställ dig på balkongen, säger Monica, så får du bättre överblick.

Golvet jag får se är utan tvekan det vackraste golv jag har sett. Konstverket heter Marmorns tillblivelse, och föreställer urtidshavet och himlen, dinosaurier och havsdjur, stora böjda spretiga former och pyttesmå detaljer, minimala flisor i sten. 34 olikfärgade marmorsorter från olika länder är lagda i en mosaik med en hantverkskunskap som troligtvis inte finns idag.

- Det tog dem sex månader att lägga golvet, ropar Monica nerifrån det som en gång var huvudkontorets pampiga samlingssal. Och det kommer besökare hitresta från hela landet för att se på det.

Mer än hälften av den skulpturala fasadstenen i Stockholms innerstad är tillverkad i Hällabrottet. De fullskaliga gipsförlagorna pryder Stenarbetsmuseet väggar.

◀ Golvet i Yxhults gamla huvudkontor i Hällabrottet heter Marmorns tillblivelse, och föreställer urtidshavet och himlen, dinosaurier och havsdjur. Hela 34 olikfärgade marmorsorter från olika länder är lagda i en mosaik.

◀ I Yxhults huvudkontor i Hällabrottet har flera filminspelningar genomförts i den unikt bevarade miljön. Nu senast har scener till en Jönssonliganfilm spelats in här.

Ny verksamhet blir lyft för bygden

Vi går tillbaka mot muséet och Monica berättar om nutida projekt. Hon nämner den internationella skulpturworkshopen Art for all som arrangerades för några år sedan, då femton stenkonsträrer från hela världen samlades för att skapa konstverk i marmor.

- Och i sommar blir det en stor körkonsert i Gustav Mattsons stenbrott i närheten, och då händer det allt möjligt här omkring. Skulle jag önska något så vore det fler samarbeten.

Samtidigt oroar hon sig inför framtiden, vem som ska ta över berättelsen.

- De som kunde mest är ju döda nu, det är inte lätt att hitta efterträdare.

På parkeringen stöter vi på Anna Edgren som tillsammans med sin man Niklas har köpt det anrika grannhuset Trilobiten, även det ett gammalt huvudkontor från Yxhults storhetstid. Paret har renoverat huset varsamt, och Anna visar mig in i den ståtliga byggnaden med marmorgolv och pelare där de nu driver restaurangen Egastronomi, och deras verksamhet har blivit ett lyft för orten.

- Vi har hotell också och arrangerar mycket bröllop, berättar Anna, ofta med vigsel i den byggnadsminnesmärkta trädgården. Och vi erbjuder även workshops för bröllopsfotografer och matlagningskurser.

Vid sidan av huset byggs just nu ett orangeri för närodlat mat, och Anna berättar att varje torsdag under sommarhalvåret kommer en busslast med folk från hela världen som är på matresa genom Europa.

- Vi försöker få våra hitresta gäster att förstå var de befinner sig någonstans, säger Anna. Historien är så betydelsefull för området, och vi vill gärna berätta den.

MILITÄRFÖRRÅDET SOM FÖRVANDLADES TILL KULTURUPPLEVELSE

Resan fortsätter norrut till Hjulsjöbygden och den gamla stationsbyggnaden i Bredsjö. Utanför finns en vildvuxen perrong, växthus och odlingslådor. Innanför dörren en charmigt sned och ombonad lokal, väggar målade i blått och orange, bokhyllor, kamin med ved, cafébord och en mindre scen där Alf Wikström och Gunilla Josefsson förbereder för lunchteater. Här är samtalen som rappa dialoger i en pjäs.

Text: Helena Hedlund
Foto: Terése Sundh

Alf: Mat, kultur och hållbarhet. Så skulle jag sammanfatta Bredsjö.

Gunilla: Det är de mänskliga sammanhangen som gör det värt att bo här.

Alf: Huset här är öppet jämt, alla är välkomna hit.

I rummet intill håller Sven Brekhof Eriksson på att skruva isär en radio medan hans fru Ester lappar kläder vid en symaskin. Deras två barn springer runt.

Alf: Idag är det lagningscafé här, man kan ta med sina trasiga saker hemifrån och fixa dem.

Gunilla: Och så har vi söndagscafé en gång i månaden med någon artist eller föreläsare. Det finns ett stort kulturintresse i Bredsjö!

Alf: Ibland har vi studiecirklar och samtal kring hållbarhet, och så Svens populära brädspelskvällar.

Gunilla och Alf slår sig ned i varsin soffa. Ett tåg dundrar förbi utanför.

Alf: Är det tjugo år vi har drivit Bredsjö Kulturkooperativ nu? Vi ville skapa en mötesplats. Stationshuset var rejält nedgången när vi köpte det, och vi tog hjälp av en fredsorganisation som arrangerar internationella volontärläger med grundtanken att när människor möts och arbetar tillsammans så krigar de inte.

Gunilla: Och flera volontärer har stannat kvar i Bredsjö, som Ester här, från Nederländerna ...

Ester: (skrattar) Hej!

Sven: Vilket gjorde att jag fick nederländska barn.

Gunilla: Det kommer nya människor hit för att vi säger ja.

Alf: Som Patricia som lagar mat till lunchteatern, och Ida från Finland som samlade ihop pengar till kaminen där inne genom ett bokprojekt, vi har konstnärliga residens här också.

Gunilla: Och vi brinner för teater som konstform, för berättande. Varje människa har en historia, och vi vill ge dem en röst.

Alf: Ja, vi vill jobba med teater som förändring. Att som pedagog lyfta dem som inte trodde att de kunde. Teaterpedagogutbildningen låg ju tidigare här i Bredsjö, och det var väl lite där allting började. Ett tag bodde det 40 teaterpedagoger inom en radie av fem mil häromkring.

Gunilla: Just nu har vi ett projekt där vi samlar in dokumentära historier, och på Bergslagens Bokloppis i Hjulsjö finns det ett berättarbås med frågor och inspelningsutrustning där besökare kan spela in sina egna berättelser, som sen kan bli teater.

Alf: Vi driver inte kooperativet för att gå med vinst. Både jag, Gunilla och Sven har andra jobb också och sköter det här

ideellt. Vi täcker husets kostnader med ett mindre bidrag från regionen och med det vi får in från bokloppisen. Ja, alla som är engagerade här i huset hjälper också till där.

Skandinaviens största bokloppis

En knapp mil bort finns bokloppisen i Södra Hyttan i Hjulsjö. Örjan Fredriksson, ordförande i Södra Hyttområdets Ideella Förening, SHOIF, möter mig där.

Örjan: Det var en hytta här från 1600-talet fram till 1919, sen blev det militärförråd och under andra världskriget tillverkades det minor här. Det är därför som det står tre trotylkokare inne på scenen. 2001 erbjöds vi ta över området, med villkoret att vi bildade en förening som bevarade byggnaderna och gjorde dem tillgängliga för allmänheten. Nu är vi ett 40-tal medlemmar, men alla medlemmar är inte aktiva, och alla som är aktiva är inte medlemmar. Det finns de som bara engagerar sig i festivalen Hyttedreva men inte i Bokloppisen, och tvärtom.

” Den som vill nåt,
gör nåt!

Gunilla Josefsson och Alexander Baker.

En bil stannar till och ut kliver biologen och konstnären Helena Backius och den tekniska producenten och naturguiden Alexander Baker. Båda är aktiva medlemmar i SHOIF. Alexander låser upp dörren in till Bergslagens Bokloppis, som är Skandinavians största. Närmare 80 000 böcker fyller rum efter rum från golv till tak. Träd är byggda av böcker, en jättestor masugn av böcker, gångar av böcker, en gruvarbetare av böcker, ja böcker till och med rinner ut genom fönstren och sprutar upp genom skorstenen.

Alexander: Bokloppisen firar 20 år 2023. Allt började med att Hällefors hade ett projekt där de fick en massa böcker över och

frågade om vi ville ha dem? Så vi startade ett sommarcafé och sålde lite böcker, men böckerna fortsatte att doneras till oss, ibland fick vi massor av samma titel och då blev det ju svårsålt.

Helena: Så då började vi göra installationer av böckerna. Vi har öppet varje lördag och söndag under sommaren och då har vi också kulturprogram på scenen här, framför trotylkokarna, och på måndagarna har vi författarkvällar. Författarna arvoderar vi, men kulturprogrammen bygger på att folk hör av sig till oss och kanske vill testa något inför publik. De får en tom kasse att fylla med böcker som betalning.

Musik i gammal ruin

Vi går ut igen och stannar till strax intill och tittar ner på stora scenen som är uppbyggd i ruinerna efter den gamla anrikningen.

Helena: Det här är huvudscenen under musikfestivalen Hyttдреva som vi anordnar vartannat år sedan 2015. Vi har tre scener till, och en hel del buskspel, och det var enormt mycket jobb med att iordningställa allt, taket hade fallit in och behövde städas bort.

Alexander: Vi har ett motto i föreningen: "Den som vill nåt, gör nåt!" Och Örjans dröm var att ta hit bandet Kroke, och det gjorde vi, de spelade två timmar non stop och hade aldrig gjort så många extranummer.

Vi tar oss vidare till Galleriet som ligger en bit in i skogen. Längs vägen syns konstverk i naturen, marken är täckt av slagg.

Helena: I år har vi tema "Ordet" – konstnärer, främst lokala, har fått tolka temat, och det kommer ungefär 40 besökare om dagen till Galleriet då det är öppet.

◀ Efter en kortare vandring kommer man fram till konsthallen.

Nästa stopp är Lankälvskatedralen. Vi går in i en taklös ruin av turkoskiftande slaggsten. Kvällssolen får fönstren att spraka av färg. De är nygjorda konstverk av sammanfogat glas föreställande fiskar och andra vattenlevande djur. På marken syns uppför-storade insektslarver och musslor tillverkade av grenar och stenar.

Helena: Vi befinner oss nu under vattenytan på Lankälven som rinner här intill. Det är jag tillsammans med andra lokala konst-närer som har skapat det här rummet. Vi bjöd hit forskare för att berätta om företeelser i naturen, över och under vattnet. Det kan vara svårt att nå ut med forskning, men genom konst kan det gestaltas och synliggöras. Vi kan guida människor ”i vattnet” och berätta om hur allt hänger ihop.

Alexander: Vi har ett pågående projekt, Rewilding Lankälven, där vi restaurerar älven som på flera sätt förstörts av industrin.

Alldeles intill Lankälvskatedralen ligger Bergslagen Visitors center, ett rött litet hus vid områdets entré.

Helena: Jag drömde länge om att bygga ett besökscentrum för hållbar natur- och kulturturism, en plats där vi kan berätta om det vi gör. Så vi sökte pengar och renoverade rucklet som stod här, bytte ut nästan varenda bräda, grunden, taket, vi la ner 4280 ideella timmar på det!

Alexander: (skrattar) Den som vill nåt, gör nåt!

Helena: Vi har bara använt lokala material; brädor från ett sågverk i Bredsjö med trä från hyggesfri skog, teglet är återvunnet, en lokal elektriker har dragit elen. Vi vill visa att det går att arbeta närproducerat.

Alexander: Och vi har förberett ett varmbonat rum med för-hoppningen av vi i framtiden ska kunna anställa en person som kan jobba härifrån, även på vintern.

Helena: Ja, vi har stora visioner om framtiden. Nu närmast ska vi anlägga Ataraxialunden – en visningsträdgård med en levande fröbank av växter som trivs här. Sen drömmer vi om att bygga ett teahouse och servera lokala teer, öppna en souvenirbutik med slaggstensmycken, bygga en handikappramp längs med älven för att kunna guida, och kanske bygga ett bokhotell så att besökare kan bo över natt – en enrummare med säng, allt byggt av böcker. (skrattar) Den som vill nåt, gör nåt!

Karmansbo smedja blev 2013 utsett till byggnadsminne, och fick 2022 utmärkelsen Årets arbetslivsmuseum i Sverige

IDEELLA KRAFTER HÅLLER LIV I JÄRNSMIDET

Karmansbo bruk lades ner 1958, men det hindrar inte ortsborna från att tillverka järn. Museet Karmansbo Bruksmiljö är en levande anläggning där smeder i långa vita skjortor fortfarande kan bruka den kvarvarande Lancashiresmedjan.

Text: Helena Hedlund
Foto: Terése Sundh

Han kommer skyndande över gårdsplanen i knälång vit skjorta och hatt, med en påse frysta bullar i handen.

– Vi fikar väl ute i solen? ropar han. Och bli inte skraj om en svala svischar förbi, de bor under pannorna på kolhuset.

Tommy Berglund har varit ordförande i Hembygdsföreningen Karmansbo Bruksmiljö i 30 år, men i våras lämnade han sitt uppdrag.

– Jag är över 80 år nu, säger han. Men guidningarna fortsätter jag med.

Vi slår oss ner mitt i svalornas skytteltrafik, mellan kolhuset och smedjan, och medan “smedhalvorna” Mange Raknes och Harri Vepsäläinen ansluter med kaffe och varma bullar berättar Tommy om Karmansbo bruk.

– En gång i tiden var det här en av Sveriges fem största smedjor och den var lika viktig för landets ekonomi som Falu koppargruva. Merparten av det järn som producerades här gick på export, och då järnet var ovanligt fint och smidbart blev det känt långt utanför Sveriges gränser.

Tommy visar upp den långa skjortan han har på sig – så gick smederna klädda för att skydda sig mot hettan.

– Dräkterna skulle vara vita och vida. Och de hemmatäljda träskorna var utan tår så de skulle kunna sparka ut glöd som kom in.

” Så vitt vi vet är Karmansbo den enda smedjan i världen som fortfarande producerar järn enligt denna gamla metod

Ideellt arbete gav liv i smedjan

Karmansbo bruk var aktivt i över 300 år, men lades ner 1958. Byggnaderna fick förfalla och taket föll in. På sjuttioalet förstördes stora delar av smedjan av våfloden och ansågs näst intill omöjlig att rädda. Kommunen tog över ansvaret på åttioalet, och det var i samma veva som Tommy flyttade till trakten.

– Jag råkade cykla förbi en kväll, berättar Tommy, skulle plocka svamp, och så fick jag se några som höll på här nere och jag frågade vad de gjorde. När de sa att de funderade på att rusta upp smedjan igen sa jag: Hej, Tompa heter jag, jag har nyss flyttat hit. Får jag vara med?

Och så var arbetet med att återställa smedjan i gång. Hembygdsföreningen bildades och med hjälp av ekonomiska bidrag från kommunen och Länsstyrelsen, och en hel del pengar ur medlemmarnas egna fickor, rekonstruerade föreningen vattenhjulet och fick i gång blåsmaskinen och valsverket.

– Det var ett enormt ideellt arbete, säger Tommy. Men så blev det en levande anläggning! Så vitt vi vet är Karmansbo den enda smedjan i världen som fortfarande producerar järn enligt denna gamla metod.

Akustiken lämpar sig för olika kulturevenemang, bland annat har Västerås Sinfonietta spelat här.

◀ Smederna har knälång vit skjorta och hatt. Dräkterna ska vara vita och vida för att skydda mot hettan.

◀ Den första lördagen i juli varje år anordnas Järnets dag. Då tänds ugnarna och allmänheten är välkommen att se smeder tillverka stångjärn på samma sätt som för flera hundra år sedan.

– Såvida det inte finns någon hemlig smedja i bortre Asien någonstans, skrattar Mange.

Nya smeder har genom åren sökt sig till Karmansbo, så det finns både föryngring och en stor kunskap, och den första lördagen i juli varje år anordnas Järnets dag. Då tänds ugnarna och allmänheten är välkommen att se smeder tillverka stångjärn på samma sätt som för flera hundra år sedan.

– Det är fullt med folk här då, säger Harri. Kom ska jag visa dig smedjan.

Det går inte att låta bli att dra efter andan när vi går in i den rymliga lokalen. Solljuset som strilar in genom fönstren på gaveln lyser effektfullt upp höga tegelvalv och vindlande rör, sot-svarta ugnar och tunga maskiner, det glittrar av Hedströmmens vatten under de glesa golvplankorna och svalorna dyker mellan takbjälkarna högt ovanför. Mange sätter i gång det enorma vatten-hjulet som driver den 7,5 ton tunga mumblingshammaren och beskriver processen; hur järntackorna, som först värmts glödande i ugnarna bredvid, läggs under hammaren som bankar ur slagg, för att sedan valsas – först runt och långt, sedan plattare och plattare

och slutligen stämplas som stångjärn hanterbart att smida.

– Vi har guidning sex dagar i veckan på sommaren, säger Tommy. Allt arbete sker ideellt – vi är ett hundratal medlemmar i föreningen varav tjugo är aktiva.

– Akustiken här är storslagen, säger Harri. Som du ser lämpar sig lokalen väldigt bra för olika kulturevenemang.

Drömmar om världsarvsstatus

En utställning med järnsmide finns att beskåda i entrén och även annan konst ställs ut, en japansk dansföreställning har gästspelat här, liksom elektronmusikern Torbjörn Grass som spelade på maskiner och befintliga saker i smedjan, det anordnas skivsläpp, pubaftnar, bröllop, smide för barn under kulturdagarna, och så det årliga luciafirandet med över 900 värmeljus i lokalen.

– Och nu senast hade vi konsert med Västerås Sinfonietta, säger Mange. Jag satt och lyssnade på svalorna samtidigt, det var som om de svarade instrumenten, det var magiskt.

Karmansbo smedja blev 2013 utsett till byggnadsminne, och fick 2022 utmärkelsen Årets arbetslivsmuseum i Sverige. Och framtiden?

– Om jag får sia, säger Tommy, så tror jag att det kommer finnas anställda här framöver, att verksamheten växer och kan avlöna folk.

– Och så har vi Unesco, säger Harri.

– Ja, säger Tommy. Vi hoppas på att bli utnämnda till världsarv.

– Fast det där är ju på ont och gott, inflikar Mange. Vi blir bundna då och får inte göra vad vi vill.

– Men det unika med att vi fortfarande producerar järn borde belysas, säger Tommy. Som den enda levande lancashiresmedjan i världen uppfyller vi kriterierna för världsarv.

KONSTNÄRER OCH MYNDIGHETER MÖTTES I KARMANSBO

Går det att återskapa den ekologiska miljön utan att äventyra kulturarvet i Karmansbo? Under tio dagar fick sju konstnärer inom bland annat bildkonst, slöjd, film och arkitektur undersöka frågan på residenset "Livsnerv Karmansbo".

Text: Mirja Mattsson
Foto: Jenny Berntsson

Enligt EU ska alla vattendrag i Sverige ha moderna miljövillkor och främja den biologiska mångfalden, men att följa direktiven kan få stora konsekvenser för kulturarvet i Karmansbo. Förändringar som gynnar fiskar och flodpärlmusslor skulle kunna minska möjligheterna att använda det enorma vattenhålet som driver den kulturhistoriskt intressanta mumblingshammaren i Karmansbo smedja. Utan hjälp av vattenkraften i Hedströmmen är det helt enkelt svårt att visa hur järnhanteringen gick till förr i tiden.

- På tio dagar kan man inte hitta en lösning på de här frågorna. Men genom idéskisserna som producerades på residenset kunde konstnärerna ge flera olika perspektiv kopplat till platsen Karmansbo, säger Jenny Berntsson som är utvecklingsledare, Resurscentrum Konst Västmanland och projektledare för residenset.

Fakta

- Karmansbo bruksmiljö drivs av Hembygdsföreningen Karmansbo bruksmiljö som är en ideell förening och besöksmålet är en del av Ekomuseum Bergslagen. Bruksmiljön ägs av Skinnskattebergs kommun.
- Ett residens, är en vanlig form av arbete inom konstområdet där konstnärer under en period arbetar och bor och verkar på en plats.
- Residens Livsnerv Karmansbo arrangerades av Region Västmanland i samarbete med Skinnskattebergs kommun och Ekomuseum Bergslagen och Hembygdsföreningen Karmansbo bruksmiljö.
- Samarbetspartners var Länsstyrelsen i Västmanland(Vattenvård samt Samhällsplanering och kulturmiljö), Vattenmyndigheten i norra Östersjöns vattendistrikt, projektet LIFE IP Rich Waters, GRIP on LIFE IP, Västmanlands läns museum, Västmanlands läns hemslöjdsförbund, Mälarenergi Vattenkraft AB och projektet Kulturella kraftfält på landsbygden.

Nytt arbetssätt

Konstnärerna producerade allt från korta filmer till sotsvarta pallar av trä under de tio residensdagarna. Resultatet redovisades för hembygdsföreningen som driver arbetet i bruksmiljön och för flera olika organisationer som alla är engagerade i den framtida utvecklingen i Karmansbo. Till exempel var Vattenmyndigheten, Mälarenergi och Skinnskattebergs kommun på plats.

- Konstnärerna gav inga färdiga svar, men en diskussion har startat. Genom arbetet finns en större förståelse för hur komplex frågan är, säger Jenny Berntsson.

För att även en bredare allmänhet ska kunna ta del av konstnärernas idéer finns skisserna samlade i appen Hubbla. Under 2025 fick också deltagarna Klara Isling och Klara Fahrman arbeta vidare i Karmansbo för att utveckla sin konstnärliga idé.

Gestaltad livsmiljö

Det var för sju år sedan som riksdagen beslutade att offentliga miljöer ska byggas med hänsyn till historiska sammanhang och sociala värden, och samtidigt utvecklas i takt med samtidens behov. Därför har politik för "gestaltad livsmiljö" där arkitektur, form, design, konst och kulturarv samspelar varit en utgångspunkt när residenset i Karmansbo utformades. Den breda samverkan som det har inneburit är ett helt nytt arbetssätt.

- Det här har varit vårt första myndighetsgemensamma samarbete kring politikområdet gestaltad livsmiljö i Region Västmanland. Det är spännande att vi genom arbetet i Karmansbo har fått testa nya arbetssätt och vi vill fortsätta att utveckla metoden, säger Jenny Berntsson.

HÄR FINNS ALLT FRÅN BYGGNADSVÅRD TILL AVANTGARDEKULTUR

I Sveriges sydligaste vildmark, Tiveden, finns inte bara skog och mängder av turister. Här finns också en stark musiktradition med årliga musikfestivaler och människor som skapar nya konstnärsresidens.

De vita strecken är nymålade på den slingriga asfaltsvägen som blir smalare och smalare ju längre in i skogen jag kommer. Jag är i Närke's allra sydligaste del, vid porten till Tivedens Nationalpark, och den sista biten in mot Tivedstorp kör jag på Bergslagsleden. Hemma hos Anna Lidberg och Anders Thunarf, som sedan några år tillbaka driver Tivedstorp's vandrarhemsby, ligger sonen Tore fyra månader och sprattlar i spjäl-sängen. Utanför håller en ung kille från Skottland på att skrapa färg från verandans snickarglädje.

- Det finns en lång tradition med volontärer här, berättar Anna. De hjälper till med underhåll mot mat och husrum.

Och det finns mycket att underhålla på de tjugo byggnader som ingår i vandrarhemsbyn, många tak att laga och väggar att rödmåla och telefonen ringer stup i ett med bokningar av rum.

- Under högsäsong är det fullbelagt här, säger Anders.

Anna och Anders bor i Tiveden under sommarhalvåret, på vintern håller de till i Stockholm där Anna har ateljé och försörjer sig som konstnär och Anders jobbar som musiker. Anders har genom sina kontaktnät skapat en grund för den musikverksamhet som Tivedstorp driver, med en musikstil som han beskriver som en blandning av psykedelisk rock och folkmusik, melodiöst med skogsatmosfär. Flera festivaler har anordnats på området, och det var genom ett besök på en sådan festival som Anna inledde sin relation med Tivedstorp, och sedermera även med Anders.

- Jag blev så fascinerad av att stora artister som drog fulla hus i Stockholm dagen efter kunde spela för fyra personer här mitt inne i skogen, säger Anna och skrattar.

” Vi har både fikatanter med hantverk och hemvävda mattor och smalkultur som black metal och psykedelisk rock

För tredje året i rad arrangeras också Tiveden Americana här. Det är ett internationellt låtskrivarläger som drivs av Drew Young från New Orleans och Åke Lundström från Örebro, där tjugo musiker från olika länder kommer och bor en vecka på vandrarhemmet, skriver och jammar tillsammans och avslutar veckan med ett publikt evenemang.

Vandrarhemsbyn ligger på gammal finnmark och har en lång

- Det ligger kvar och dunkar från Barbros tid. Och mycket av det gamla finns kvar - kopparkannor, möbler - det är ett fint arv vi får förvalta. Och jag tycker om känslan av att vara en del i en kedja av händer som påverkar.

Bandet Kebnekaise.

Anna och Anders pratar varmt om hur kultur, mat och hållbarhet hänger ihop, och de har nyligen anlagt en skogsträdgård med tusen olika träd och buskar för matproduktion, som samtidigt binder koldioxid och gynnar biologisk mångfald.

- Ja, säger Anna. Vi ser oss som en del i en lång process - vi vill gå till historien som en bra era här och skapa en plats som folk vill komma till. En plats som erbjuder kombinationen byggnadsvård och avantgardekultur - vi har både fikatanter med hantverk och hemvävda mattor och smalkultur som black metal och psykedelisk rock. Det känns spännande, tycker jag.

Några minuter från Tivedstorp ligger den lilla kyrkbyn Tived sammanväxt med Sannerud, och där hittar jag den originella och omtalade restaurangen Luripompa. Den är inrymd i ett falurött skjul bakom gärdesgårdar, och på menyn finns främst lokala råvaror med stark koppling till skogen. I byn finns även ett kafferosteri och en lanthandel som också är en krog. Där finns en delikatessdisk som får mig att häpna.

- Vad som är så speciellt med det här området, säger Anna, är att de som bor här verkligen har valt att bo just här. Många orter har släkter som levt där i generationer, folk blir kvar, men här är det svårt att bara bli kvar, det är långt till skolor och jobb. Vi som har valt att leva här har naturen som gemensamt intresse. Vi bor här för att vi älskar skogen!

POPULÄRT KULTURRESIDENS HAR ETABLERATS I TIVEDEN

Allt från samtida vävning och bilderböcker för barn till akrobatik i fällda träd. Deltagare från tre nordiska länder har valts ut till två olika kulturresidens i Tivedstorp de senaste åren. Professionella kulturskapare inom dans, cirkus, musik, film, teater, litteratur och konst har fått möjlighet att fördjupa sitt konstnärskap och dela med sig till en lokal publik.

– Nu vill vi fortsätta att utveckla arbetet med residens i Tiveden, säger Anna Lidberg konstnär, delägare i Tivedstorp och värd för residenset.

*Text: Mirja Mattsson
Foto: Terése Sundh*

Under åren 2024 och 2025 arrangerades två populära residens i Tivedstorp. Residensen har erbjudit en möjlighet att byta erfarenheter och kunskap mellan kulturskapare, samt att deltagarna på egen hand har fått utforska och fördjupa sin egen praktik. Under de två residensen har kulturskaparna också varit med på gemensamma middagar, där tvärkonstnärliga samtal har genomförts.

– Utvärderingen har visat att deltagarna verkligen har uppskattat att mötas över olika genregränser och landsgränser. Det gör att vi vill fortsätta att utveckla arbetet med nordiska residens här i Tivedstorp, säger Anna Lidberg.

Deltagare 2024 och 2025

Erika Lindholm, musik, Sverige
Erik Eriksson, dans, Sverige
Hanne Marie Nord, film, Norge
Mirjam Hemström Farsi, konst, Sverige
Julia Martinčič, litteratur, Norge
Tom Brand, cirkus Sverige
Therese Aune, musik, Norge
Mattias Bäcklin, konst, Sverige
Erik Natanael Gustafsson, musik, Sverige
Kalle Haglund, scenkonst/teater, Sverige
Linn Holm, cirkus, Sverige
Matilda Larsson, dans, Sverige
Andrea Lundgren, litteratur, Sverige
Qi Tan, konst, Norge
Ida Åkerstrøm Knudsen, film, Danmark
Emelie Östergren, barnlitteratur, Sverige

Matilda Larsson

Therese Aune

Erik Nathaniel Eriksson

Emelie Östergren

Publik bjuds in

Platsen för residenset, den lilla byn Tivedstorp, består av gårdar och stugor från 1700- och 1800-talet. Här finns hagar, slåtterängar, kapell, servering, en festloge samt en dansbana. Bergslagsleden går genom byn och är ett välkänt besöksmål för vandrare. I mitten av residensperioderna har allmänheten bjudits in till byn för att besöka residenset under det publika evenemanget Tivedstorps kulturfest.

– Då har alla residensdeltagare bidragit med programpunkter. Förutom att deltagarna får möta lokalbefolkningen och visa vad de arbetar med så får de också visa sina uttryck för varandra. Det har varit minst lika viktigt, säger Anna Lidberg.

Stort söktryck

Det har varit många sökande till residenset. Under första året kom 168 ansökningar in och 2025 sökte 225 personer. Det visar att det finns ett stort intresse av att komma till en sådan här på plats på landsbygden.

– Jag blev överrumplad av hur många bra ansökningar vi fick. Det finns en otrolig bredd av uttryck, säger Anders Thunarf, musiker, delägare i Tivedstorp och värd för residenset.

Och Anna Lidberg hoppas att många fler nordiska residensdeltagare ska få utrymme att utvecklas här framöver.

– Planen är att vidareutveckla både residensverksamheten och kulturfesten under kommande år.

Förvandlat industriminne
under Norbergfestival.

PLATSEN DÄR ALLA HJÄLPS ÅT

Längst norrut i vårt område finns det kulturella kraftfältet Norberg, en ort som genomgick en enorm omställning i början av 80-talet när tusen år av järnhantering gick i graven. Ur identitetskrisen och arbetslösheten växte någonting annat. Här finns en speciell stolthet, en stark berättartradition och många eldsjälar som brinner för samhällsfrågor och kultur.

Text: Helena Hedlund
Foto: Pressbilder från Norbergfestival, Mirja Mattsson

Vi kan inte klaga på regnet, det är vi överens om i publiken. Efter veckor av torka och knastertorrt gräs, och en pågående skogsbrand några mil bort, är det som om allas axlar sjunker när himlen öppnar sig. Att det råkar sammanfalla med invigningen av Kultursommar i Bergslagen spelar mindre roll.

- Vi får tacka och ta emot och suga i oss som blommor av regnet, säger moderatorn Ulrika Knutsson från scenen.

Jag är i Tingshusparken i Norberg på det som tidigare gick under namnet Sommarbok i Bergslagen, men som nu har utvidgats till att inkludera all kultur. Men litteraturen dominerar det sceniska programmet, och bygdens son, författaren Sven Olov Karlsson, invigningstalar. Med varma ord hyllar han sin äldre bortgångne kollega Lars Gustafsson, även han författare med Norbergsanknytning, vars författarskap gjort djupa avtryck.

- Lars fick mig som barn att upptäcka att författare var riktiga människor, och att böcker kunde handla om gruvor och den miljö jag kände till, berättar Sven Olov, som vidare hävdar att alla bra historier handlar om förändring och just därför är Västmanland ett tacksamt län att skriva om. Det är ett län med storslagna ruiner.

Volontärer spelar viktig roll

Ja, ruiner och minnen från järnbrukens tid finns det gott om i trakterna kring Norberg. Hela byn är underminerad av vattenfyllda gruvgångar och det mest påtagliga landmärket är den mäktiga Mimerlaven vars gruvdrift lades ner 1981. För orten blev det en enorm omställning när tusen år av järnhantering gick i graven,

men ur identitetskrisen och arbetslösheten växte någonting annat. Nu är Mimerlaven sedan drygt tjugo år tillbaka plats för Norberg-festivalen. En elektronmusikfestival som varje sommar lockar stor publik och engagerar många lokala volontärer. Volontärer fyller också en viktig funktion på den här festivalen, och jag äter lunch med författaren och kulturutvecklaren Helena Öberg Carlsson, som är en av arrangörerna till Kultursommar i Bergslagen.

- Det är bland annat Kvinnoakademien i Norberg som står bakom festivalen, berättar hon. Det är en förening som har vuxit fram kring den intressanta kvinnohistoria som är kopplad till orten. Det fanns en tidig demokratiörelse här.

Helena berättar vidare om Norbergs starka berättartradition, och vi kommer in på det samtida projektet Hela Norberg berättar. Under det gångna året har författarna Sven Olov Karlsson och Sami Said träffat norbergare och samlat in minnen, tankar och drömmar om framtiden. Nu arbetar författarna vidare med materialet som kommer att användas för forskning och sparas till framtida generationer.

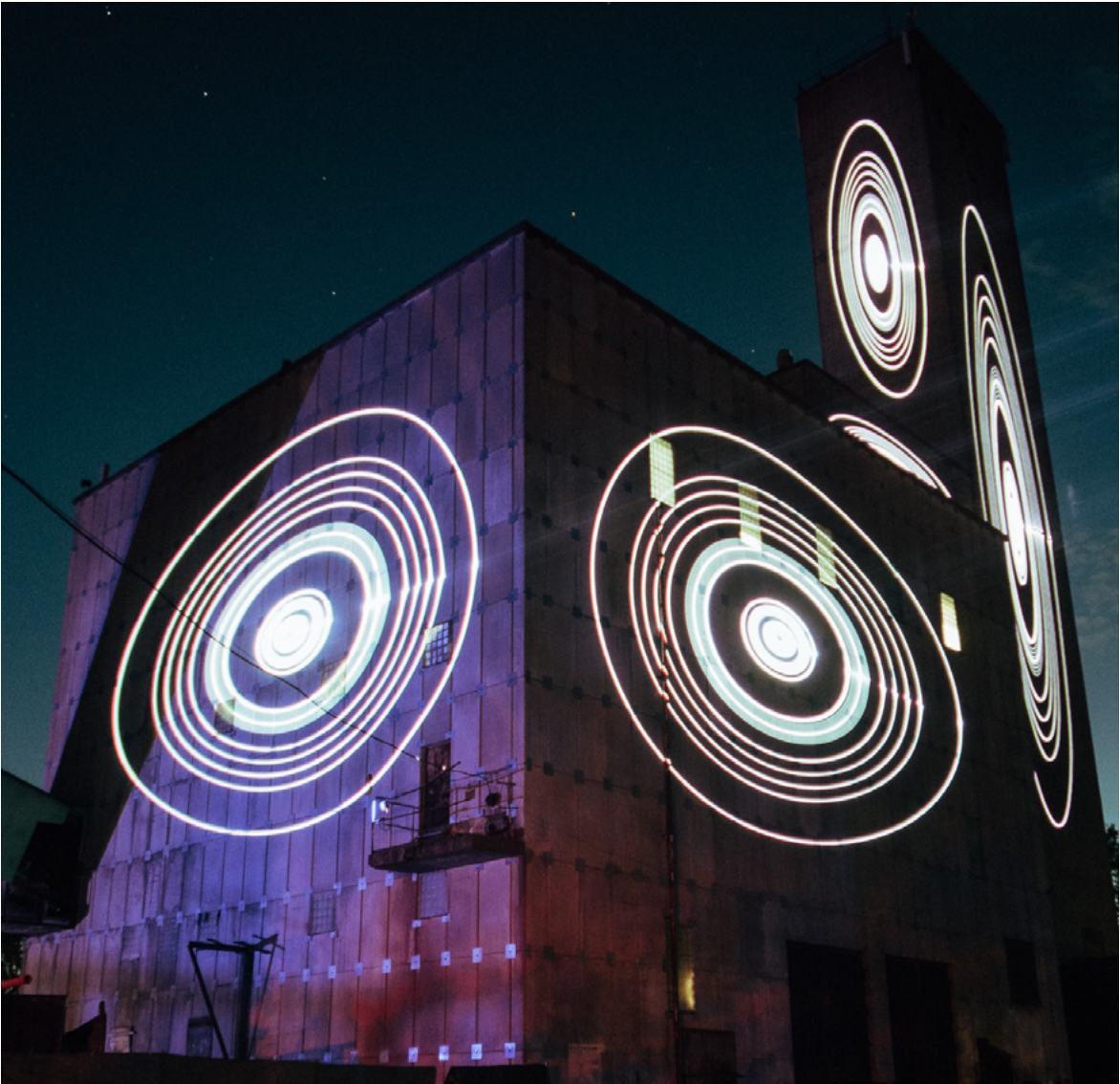
- Norberg är annorlunda på många sätt, säger Helena. Det finns en speciell stolthet här, en själ.

Caféet vi sitter på är det anrika Elsa Anderssons konditori som funnits på platsen sedan 1916. Det brändes ner till grunden i en anlagd brand 2015, men då gick byborna samman och byggde upp det igen.

- Konditoriet var en så stark identitet för bygden, säger Helena. Och två år efter branden var det helt återställt.

I den gamla gruvbyggnaden Mimerlaven hålls en elektronmusikfestival som varje sommar lockar stor publik från hela världen.

Norbergsandan får saker att hända

Eld går som en rödglödgad tråd genom Norbergs historia. Från masugnar och kolmilor, via en storbrand på 1700-talet som ödelade stora delar av bebyggelsen, fram till nutid med den förödande skogsbranden 2014 som fortfarande finns i färskt minne. Och så förstås alla eldsjälarna som brinner för samhällsfrågor och kultur.

– Jag flyttade hit på 80-talet för att vara med i en teaterpjäs, och som så många andra trivdes jag så bra att jag blev kvar.

Jag träffar Lars Erik Lärnemark, kulturutvecklare och folkbildare, på en parkbänk mellan festivaltälten och han berättar för mig om de jättelika teaterproduktionerna Norbergsspelen som sattes upp här i sjutton år.

– Det var regissören Arne Andersson som 1977 startade alltihiop med föreställningen Spelet om Norbergstrejken, säger Lars Erik, och redogör kortfattat för mig om den största strejken i Sveriges historia på 1890-talet.

” Om det är snöfattigt under Engelbrektsloppet går byn samman och kör ut den snö de kan hitta

– Föreställningen spelades på plats, där allt en gång utspelade sig, och folk från trakten som bland annat jobbade i gruvan medverkade. En tredjedel av kommunens befolkning var engagerad i teatern.

Lars Erik var även den som tog initiativet till att på Norbergs 700-årsdag samla ihop 583 personer som hette Norberg i efternamn, spela in en låt ihop och slå världsrekord.

– Vi kom med i Guinness rekordbok, skrattar Lars Erik. Säger man att man ska göra något i Norberg, då gör man det!

Han berättar om den speciella Norbergsandan, när folk går ihop kring det gemensamma, över partigränser och klassskillnader, och får saker att hända.

– Om det till exempel är snöfattigt under Engelbrektsloppet går byn samman och kör gemensamt ut den snö de kan hitta och lägger i skidspåret så att loppet kan köras.

Även Patrick Kretschek intygar att det finns ett speciellt driv hos Norbergsborna.

– Det gäller det mesta – kultur, sport, den stora branden – man stöttar och hjälper varandra.

Patrick är uppvuxen i Norberg och jobbar nu på Konstfrämjandet Västmanland med utveckling av olika konstprojekt, bland annat satsningarna Skogen mellan oss och Arbetsfält för samtida konst, som båda fokuserar på konst i oväntade miljöer, i skogen och på landsbygden.

– Jag upplever att kulturen i Norberg är spretig, det är mycket och många olika saker, säger Patrick. Det är ganska ålderssegregerat – de äldre är drivande i föreningarna, men så finns det en stark grupp kulturarbetare i 45-årsåldern, de som gick estetiska programmet i Fagersta i slutet på 90-talet, som har börjat flytta tillbaka. Jag försöker uppmuntra fler till det, vi behöver en förnygring.

◀ Klas Olsson sitter utanför den lilla runda husvagnen PärLAN som är ett mobilt barnbibliotek. PärLAN är ett mobilt barnbibliotek. En bokbuss-variant som kommer dit där barnen finns.

Mobilt barnbibliotek söker upp barnen

En som nyligen har återvänt till Norberg är bibliotekspedagogen Klas Olsson. Jag hittar honom och hans kollega Moa Stigsdotter omgivna av barn utanför den lilla runda husvagnen PärLAN i ett hörn av festivalområdet. PärLAN är ett mobilt barnbibliotek. En flexiblare, kreativare och tusen gånger charmigare variant av bokbuss, som kommer dit där barnen finns; stranden, parken, skolan.

– Och vi åker mycket till mindre orter utanför Norberg, säger Klas, till dem som har långt till centrum. Om vi ska få barn att bli intresserade av böcker är det viktigt att biblioteket är närvarande.

Klas, som har en bakgrund inom teatern, berättar om ett projekt de nyligen gjorde med Norbergs alla förskoleklassare. Med Ulf Starks bok Amy, Aron och anden som grund byggde de upp en soptipp i gruvparken mellan biblioteket och skolan, husvagnen hade sin givna plats och rekvisita från bokens miljöer hade införskaffats, bland annat en gammeldags frisörhuv som i boken används som tänkarhjälm.

– Barnen fick prova hjälmen, berättar Klas, och vi samlade deras tankar i form av teckningar i en konstutställning, och medan halva klassen ritade så grillade halva klassen marshmallows och pratade tvärtomspråk. Sedan avslutade vi med att släppa ut en ande, sjunga en sång som barnen lärt sig i förväg och ge alla varsin egen bok.

Regnet sätter fart igen och smattrar hårt mot PärLANs tak, och jag tränger mig in bland några barn under regnskyddet utanför. Jag sätter mig ner på filtarna som tillverkats i ett konstprojekt under pandemin och tittar närmare på en Alfons Åberg-docka som några förskoleklassare har byggt in i en helikopter av trä. Sjöörvarfabbe farfarsfar spelas ur högtalarna och Mira, sex år, vill låna boken Märta börjar rida. Klas går in i husvagnen och registrerar den i datorn.

– Mira älskar att gå hit! säger hennes mamma till mig. Och Klas är hennes favorit.

Jag nickar och antecknar och tänker på vilken tur Mira har att hon växer upp just här!

“TA INTE ELDSJÄLARNA FÖR GIVET”

På en liten plats kan en enskild person vara avgörande för platsens utveckling. Eldsjälen kan utgöra skillnaden mellan ett livfullt kulturliv och en plats helt utan kulturutbud.

– Det betyder oerhört mycket för en plats att ha en eldsjäl. Fånga upp det som sker och stärk det, säger Lotta Braunerhielm, docent i kulturgeografi på Karlstads universitet.

Text: Mirja Mattsson
Foto: Karlstads universitet

En plats med god livsmiljö, ett attraktivt boende och en intressant kulturmiljö är några faktorer som skapar en hög boendeattraktivitet – en plats dit människor vill flytta. Tillsammans med arbete och kommersiell service är innehållet på platsen viktigt om det ska vara attraktivt att flytta dit. Liknande resonemang kan man koppla till turismen. Attraktiva livsmiljöer är ofta en förutsättning för att locka besökare. Samtidigt är kulturella platser, och andra viktiga platser inom besöksnäringen ofta eftersatta i näringslivssammanhang.

– Ibland betraktas verksamheterna nästan inte som en bransch, men om man tittar på vad kultur och attraktiva miljöer betyder för människor så är det här ett underprioriterat område, säger Lotta Braunerhielm, som under många år har forskat om kultur och turism sammanvävt med platsutveckling.

Kulturhistoria och engagemang påverkar platsen

Kulturhistoria spelar en stor roll för identiteten på en plats och identiteten kan skilja sig väldigt mycket mellan olika platser även om de ligger nära varandra. Om det finns en plats där enskilda personer visar ett stort engagemang för platsen och skapar olika aktiviteter innebär det mycket som är positivt för platsen.

– Att ha aktörer som arbetar med exempelvis kultur kan stärka en plats, då finns det en verksamhet eller en företeelse att samlas kring, säger, Lotta Braunerhielm.

Sårbart med enskild eldsjäl

Ett stort engagemang på en liten plats på landsbygden är dock lätt att ta för givet. Om det redan finns en eldsjäl som spolar is på byns isbana, ordnar publika evenemang och fixar midsommarfirandet innebär det att kommunen slipper ta ansvar för den typen av verksamheter. Det här skapar lätt en ojämlikhet inom kommunen.

– Det är nödvändigt att förstå vikten av den lokala kraften. I stället för att ta eldsjälar för givet behöver man fånga upp det som sker och stärka det, säger Lotta Braunerhielm.

Hon menar att det finns risker med att bara förlita sig på att en eldsjäl ska göra hela jobbet.

”I stället för att ta eldsjälar för givet behöver man fånga upp det som sker och stärka det

– Det är sårbart. En eldsjäl kan flytta, den kan gå in i väggen eller avsluta sitt engagemang. Det finns också en risk i att det bara är en enda persons vilja som får styra hela utvecklingen på en plats, säger hon.

Metod som underlättar samverkan

I ett nära samarbete med aktörer inom besöksnäring och informations- och kommunikations-teknologisektorn har hon arbetat fram en metod för att främja platsbaserat utvecklingsarbete där utvecklingen sker på ett hållbart sätt med förankring på varje unik plats.

– Det är inte ovanligt att satsningar på landsbygden bygger på en urban norm i stället för att man tar hänsyn till vad som fungerar på landsbygden, säger hon.

Ofta kan man i stället stärka platserna genom att tänka i nya banor och här kan kommuner och regioner spela en viktig roll.

– Kommuner och regioner behöver hjälpa till att underlätta samverkan mellan olika aktörer. Om man kan tänka utanför boxen inom kompetensförsörjningsfrågor på orten finns mycket att vinna. Det kan handla om att man behöver hjälpa aktörer som kanske bara har en god försörjning delar av året genom att erbjuda komplement inom andra branscher, säger hon.

Elisabeth Billander i
Studio Kolingen.

KULTUR SOM LOCKAR TILL INFLYTTNING

Med vidsträckt utsikt över sjön, ligger Teatermaskinens storslagna Bauhausinspirerade teaterhus. Den unika teaterlokalen fungerar som en mötesplats för kultur, workshops och seminarier i Riddarhyttan. Men teatern är bara en av alla kulturella platser som finns i Riddarhyttan. Här finns bland annat musikstudios, konstateljéer, och ett spännande kulturarv som lockar besökare.

Text: Helena Hedlund
Foto: Terése Sundh

” Jag skulle kalla det en mogen kulturby med hög estetisk och konstnärlig nivå

De fick höra att det inte går att etablera sig som teater i glesbygd, men dem hittade en egen stil och lyckades etablera sig ändå.

– Frågorna är det centrala i våra föreställningar. Vi söker det autentiska. Fysiska uttryck och brännande teman som leder till diskussion.

Jag träffar Berit och Jonas Engman vid en grusväg mitt inne i skogen. Där, med vidsträckt utsikt över sjön, ligger Teatermaskinens storslagna lokal med adressen Skräppbo skola.

– Vi förvärvade skolbyggnaden 2005, berättar Jonas, och först tänkte vi bara bygga ut den till teater, men sen kom vi på att vi kunde bygga in den i stället.

Och så blev det. Den lilla röda skolan från tidigt 1900-tal fick stå kvar inuti det enorma, moderna Bauhausinspirerade teaterhuset som byggdes som ett skal runt omkring. Perspektiven när jag kliver in i entrén blir nästan svindlande. Till vänster om skolbyggnaden, som nu bland annat används som café, finns en jättelik blackbox med tio meter i takhöjd och innanför den ett väl tilltaget förråd och

verkstad för scenografi och teknik. Dessutom finns en gigantisk utomhusscen med sjön och skogen som fond.

– Där har vi bland annat haft Motståndsfestivaler med rockmusik, berättar Jonas. Och ute på ön där har vi en kåta som vi använde i föreställningen Vi går en annan väg där vi tog med publiken på en teatervandring i skogen i nio timmar genom Riddarhyttans historia från 1300-talet till nutid.

Unga bidrar till kollageberättelser

Teatermaskinen, som firade 25 år 2022, är organiserad som en ekonomisk förening. Genom åren har de spelat och turnerat med ett stort antal föreställningar, både i Sverige och utomlands. Monologer kring angelägna ämnen, ofta i kombination seminarier, debatt och forskning, har varit en stor del av verksamheten, men även större festivaler och scenkonstproduktioner, med musik, performance och videokonst.

- Vi jobbar utifrån fleråriga teman, säger Berit. Till exempel "Vad är arbete?" eller "Civilisation". Och vi har arbetat en hel del med skolelever och arbetslösa ungdomar i projektet Berätta sanningen, som bygger på flödesskrivning utifrån givna frågor och resulterar i en kollektiv kollageberättelse som kan framföras på scen.

Den unika teaterlokalen fungerar också som en mötesplats för kultur, med workshops, seminarier och konstresidens.

- Vi har 7-8 publika evenemang under året som kommer, säger Berit. Och vi har två residens om året, i nära samarbete med Västmanlandsmusikens dans- och cirkusavdelning.

Jonas berättar om det tvååriga EU-samarbetet Reclaim the future som de var projektledare för häromåret - ett projekt med amatörskådespelare från mindre orter i olika länder som avslutades med en karneval i varje land.

- Det var ett spännande projekt, säger Jonas. Vi vill ta tillbaka rätten att skapa framtid.

På blackboxens scen står ännu scenografidetaljer kvar från Kultureservatets Folkhögskolas publikredovisning som gick av stapeln nyligen.

- De hade fått skriva sina egna berättelser och framförde dem sceniskt, det blev jättestarkt, säger Berit. Det har betytt så oerhört mycket för eleverna, och då det var vi som initierade skolan är det förstås ett tungt nederlag att den nu läggs ner.

Skolnedläggning får stora konsekvenser

Kultureservatets Folkhögskola var en vuxenutbildning på grundskole- och gymnasienivå, som även satte landsbygdsutveckling och kultur högt på agendan. Under tre år huserade de i Riddarhyttans skola och Teatermaskinens lokaler, men från och med den 1 juli 2023 fick de inte längre statligt bidrag. Jag tar bilen in till Riddarhyttans skola, och efter lite letande i sommarlovsödsliga korridorer hittar jag studierektorn Anders Olsson i ett rum.

- Det är lite snurrtigt läge just nu, säger han. Nedläggningen får så stora konsekvenser för Riddarhyttan.

Berit och Jonas Engman.

◀ En annan viktig mötesplats för skapande är Studio Kolingen där Jan Dahlberg och Elisabeth Billander bland annat bedriver residensverksamhet för konstnärer.

Anders, som även han har ett förflutet i Teatermaskinen, flyttade en gång i tiden till Riddarhyttan för amatörteaterns skull, och han anser sig vara den som kanske har allra bäst överblick över verksamheterna i byn.

– Gruvan här stängde 1984, och ur det vakuum som uppstod växte amatörteatern fram, först Rödgruveensemblen som sedan blev RAT, Riddarhyttans Arbetarteater. En stor del av befolkningen i byn var engagerade i teatern och RAT arrangerade också rock-festivaler varje år på 80-talet, Riddarrock.

Kulturen lockar människor till bygden

Anders berättar att föreningstraditionen i byn fortfarande är stark, även om den inte är lika stark som tidigare. Nu finns det ungefär 10-12 föreningar i byn med cirka 400 boende och ett levande all-aktivitetshus.

– Folk har flyttat hit till Riddarhyttan på grund av sitt intresse för kultur, men många gör egna grejer idag, säger Anders.

Han pekar ut genom fönstret och berättar att tvärs över gatan bor en kompositör som skriver musik till Hollywood, två andra kompositörer bor här också, det finns en stark fotoklubbstradition med drivna fotografer som har en utställning varje sommar, någon har ett skivbolag, och så finns Studio Kolingen där paret Jan Dahlberg

och Elisabeth Billander bland annat bedriver residensverksamhet för konstnärer. Och så har författaren Maj-Britt Nergård skrivit hela sex romaner om Riddarhyttan.

– Jag skulle kalla det en mogen kulturby med hög estetisk och konstnärlig nivå, säger Anders. Men tidsandan är en annan nu.

Byar har behov av nav, menar Anders. Men det var lättare att hitta oavlönade personer som kunde fungera som nav för 20 år sedan.

– Det offentliga borde visa att de menar allvar med att hela Sverige ska leva. De borde betala på ett annat sätt för att inte allt som byggts upp ska dö ut. Kanske kan man anställa en lokal verksamhetsledare, en i varje by, som avlönas för att driva och samordna verksamheter? Och inte bara säga att det är kul att vi håller på, och sen ge pengarna till städerna. Just nu är det obalanserat!

Kulturreseptatet Skräppbo, där Teatermaskinen ligger, ingår i Ekomuseum Bergslagen, liksom Röda jorden som finns strax utanför byn som är platsen för den första kända järnframställningen i Sverige. Men Riddarhyttan som ort är, enligt Anders, inte bara ett historiskt minne.

– Där urskiljer vi oss från andra platser, säger han med eftertryck. Vi producerar framtid också.

”SE VÄRDET AV KULTUR OCH BIDRA MED ÖKAD FINANSIERING”

På Handelshögskolan i Stockholm är konstens roll numera en viktig del av pedagogiken. Klassrumsväggar är konstverk, konstsamlingen på skolan växer och det pågår återkommande olika konstutställningar.

– Konsten är ett verkningsfullt sätt att ta in världen, syftet är att utbilda fler civiliserade beslutsfattare med kreativt förhållningssätt, säger Lars Strannegård.

*Text: Mirja Mattsson
Foto: Juliana Wiklund*

Det är inte inkomsterna från konstverk eller det konstnärliga arbetet som främst bidrar till konstens nytta inom näringslivet. Det är i stället perspektiven och kulturens påverkan på människan som är centralt. Det menar Lars Strannegård, professor i företags ekonomi och rektor på Handelshögskolan i Stockholm. För att utbildningen på Handels ska vara relevant i en tid av maskin-inläring och AI behöver skolan lägga större vikt vid att bredda människors kunskap. Att ha traditionellt fokus på snäv teoretisk kunskap inom utbildningar blir endimensionellt.

– Människor som kommer ut i näringslivet måste absolut ha djupa fackkunskaper, men de måste också förstå sammanhang och helheter. De ska kunna kommunicera, vara analytiska, kreativa och förstå vikten av kultur och värderingar. I arbetslivet behöver de dessutom kunna arbeta med alla typer av människor och gå in i olika roller utan startsträcka, säger han.

Genom konst tränas perspektivseende

På Handels läggs därför ledningen stor vikt vid att studenterna ska sätta sig in i andras världar och perspektiv – och det gör de genom konsten. Arbetssättet har blivit en stor del av pedagogiken inom Handels. Hela klassrum förvandlas med hjälp av olika konstnärers verk. Konsten blir ett sätt att ta in världen och nya tankar. Studenter uppmuntras till exempel att läsa romaner för att träna sitt perspektivseende.

– Konstupplevelser och insikter som studenter får via konsten kan i sig inte mätas. Däremot kan Handels se mätbara effekter av det här nya arbetssättet, säger han.

Förbisedd samhällskraft

Några mätbara resultat handlar om att fler studenter söker till Handels, studenterna får eftertraktade jobb när de är klara, universitet i andra länder vill samarbeta med lärosätet och de har lätt att få nya forskningspengar till sina forskare. Strannegård menar att kultur och konst är ett välfärdsområde som ska jämföras med vård, skola och omsorg och att kulturen som samhällskraft är förbisedd i Sverige. Vårt utbildningssystem som idag premierar specialisering redan från gymnasieåldern kan vara ett problem i vårt nya AI-samhälle.

”Konsten blir ett
sätt att ta in
världen och nya tankar.

– I vårt ingenjörssamhälle finns ingen tradition av fritt tänkande. Det är fokus på att alla snabbt ska bli lönsamma kuggar i samhällsmaskineriet, men det behövs ett större helhetstänkande. Om vi endast kan det maskinerna kan, vad blir vårt värde? säger han.

Behov av ökad finansiering genom fonder

Lars Strannegård anser inte att konstnärer ska ändra arbetssätt utan att samhället i högre grad ska se värdet av kultur och bidra med ökad finansiering exempelvis genom finansieringsmöjligheter från fonder till kulturlivet.

– Om vi jämför med de pengar som finns till fri forskning så är det enormt stor skillnad, och det är dumt eftersom konst och kultur har en stor påverkan på människor och deras förståelse av världen. Gemensamt måste vi bygga en ny bild av vad som är kunskap, säger han.

Ett stort antal barn från Örebro län har medverkat som skådespelare i Lerbäckers teateruppsättningar. Här syns några från pjäsen Rasmus på luffen som spelades 2023.

TEATERN SOM PRISATS SOM LANDSBYGDSPFÖRETAG

De erbjuder deckargåtor, farser, sommartheater och andra evenemang varje år. Trots olika samhällskriser som bankkras och pandemi har personerna bakom Lerbäckers teater klarat av att driva en hyllad verksamhet i över 20 år. Något som varit möjligt tack vare trogen publik och goda grannar.

Text: Helena Hedlund
Foto: Terése Sundh

Teatercheferna ►
Jenny och
Johan Gille.

◀ Sommarpjäserna spelas oftast på den permanenta scenen i Friluftsteatern, men under pandemins användes i stället Riseberga kolosterruin.

Barn och vuxna spelar tillsammans i många av Lerbäcks teateruppsättningar.

Det är dagen före skolavslutning och fixardag på Lerbäcks Teater. Den fasta utescenen ska rustas för sommaren, brädor ska bytas ut, scenografi ska byggas, loger fixas och den vuxna delen av skådespelarensemblen står redo att sätta i gång.

- Vi repeterade med barnen i helgen, säger Johan. Och nu när sommarlovet börjar drar det i gång på allvar!

Under 2023 firar Lerbäcks teater 20 år och sommarpjäsen är den samma som när allting började; Astrid Lindgrens Rasmus på luffen. Men nu är förutsättningarna annorlunda.

- Då spelade vi inne på gårdsplanen, mellan flyglarna och bostadshuset, berättar Jenny, men det kom så mycket folk att vi året därpå byggde en fast scen i slutningen bakom huset.

Teatercheferna Johan och Jenny Gille arbetade tidigare tillsammans på Astrid Lindgrens värld i Vimmerby, där Johan var teaterchef. På vintrarna bodde de i en liten tvåa i Göteborgs mest förorenade korsning, och när första barnet föddes längtade de ut på landet. De sålde lägenheten och för pengarna kunde de köpa

Lerbäcks rejält tilltagna Gästgivaregård med tillhörande flyglar. Jenny bjuder in mig i köket.

- Känslan när vi kom hit var att det var en öppen bygd, säger hon och sätter på kaffe. Alla välkomnade oss, det var ingen Änglägärdsfeeling alls!

Efter succén med sommartheater inleddes ett samarbete med Lerbäcks hotell, med konceptet mordgåtor i kombination med mat för en vuxenpublik. Även detta blev populärt och samarbetet varade i fyra år innan teatern beslutade att bygga en egen lokal, Magasinet, för att kunna rymma en större publik, och ha verksamhet året runt. Teatern växte kring en återkommande kärna av skådespelare och musiker. Restaurang- och hotellverksamhet tillkom och gjorde teaterbesöket till en helhetsupplevelse. För närvarande har teatern nio fast anställda, utöver det engageras frilansande skådespelare till produktionerna. Restaurangpersonal anställs efter behov och ett stort antal barn från regionen har medverkat som skådespelare genom åren, då alla barnroller spelas av barn.

”Känslan när vi kom
hit var att det var en
öppen bygd, det var ingen
Änglagårdsfeeling alls

Historisk fejd i bygden

Lerbäck Teater och Gästgivargården ligger på en historiskt spännande plats, mitt emot Lerbäck kyrka. Längre fanns en fejd mellan kyrkan och krogen, som även hyste finka i en av flyglarna, och ända sedan Gustav Vasas dagar har Lerbäcksmarken anordnats på platsen. Förr var det en marknad som bjöd på björnfigurer och kreaturshandel, men nuförtiden är det en välrenommerad och välbesökt kvalitetsmarknad med mathantverk och annat hantverk. Ett flertal lokala föreningar samarbetar kring marknaden, ett hundratal personer hjälper till ideellt och teatern serverar marknadslunch och spelar en teaser från föreställningen.

– 2023 blir första sommaren på fyra år som vi spelar som vanligt på vår hemmascen igen, säger Jenny och vi kommer oundvikligt in på pandemin – åren då teater inte klassades som samhällsviktig verksamhet, utan tvärtom farlig, och förbjöds.

– Vi hade check på allt man inte fick hålla på med – teater, matservering, hotellverksamhet – och det tog lång tid innan vi fick klarhet i vilka stöd man kunde få i företagsvärlden. Vi var inne på att sälja allt, vi varslade alla, men hann dra tillbaka varslen innan de verkställdes.

Mitt i all oro tilldelades Lerbäck Teater Nerikes Allehandas kulturpris, och publiken ryckte in och köpte tomma stolar för att försäkra sig om att kunna gå på teater i framtiden. Jenny blir märkbart berörd när hon pratar om det enorma stöd de känt från sin publik, och hur detta, i kombination med att utveckla teaterköket till en egen grej som levererade coronasäkra matkassar, fick dem att ta sig igenom pandemin och komma ut starkare på andra sidan.

– Folk blev så deppiga av att inte få gå på teater, säger Jenny. Och det är väl bevis nog för att det är samhällsviktig verksamhet?

◀ Lerbäck Teater och Gästgivargården ligger på en historiskt spännande plats, mitt emot Lerbäck kyrka. Längre fanns en fejd mellan kyrkan och krogen, som även hyste finka i en av flyglarna.

Nybygge mitt under bankkris

2008 utnämndes Lerbäck's Teater till Årets landsbygdsföretag i Sverige, och då det tycktes närmast osannolikt med denna typ av företag på landsbygden ledde det hela till ett forskningsprojekt om vad som gör ett företag framgångsrikt. Forskaren kom fram till tre viktiga punkter: Att ha med sig goda kunskaper från sin bransch in i företaget, sträva efter kvalitet och ständig förbättring, och ha "fools, friends and family" omkring sig.

- Vi byggde Magasinet mitt under bankkrisen 2008, berättar Jenny, och när vi en bit in i bygget upptäckte att pengarna inte räckte fick vi stopp från banken - vi fick inte låna mer. Så där stod vi förtvivlade med ett halvfärdigt hus! Då erbjöd sig Torbjörn och Eva, som drev Brändåsen, att låna pengar så att vi kunde färdigställa bygget och fortsätta vår verksamhet. Så de var våra "galningar" - vi fick hjälp av vår lokala bensinmack i nöden.

Och vänner som stöttar och samarbetar saknas inte i Lerbäck. Teaterköket prioriterar närproducerade råvaror från bland annat Källsprängs gård och Karintorps Tomater. Grannbonden Linda bidrar med ovärderlig hjälp med snöskottning och annat som det krävs stora maskiner till. Författaren, företagaren och marknads-generalen Maria Gunnarsson bidrar med stöd och pepp och teatern bjuder varje år på en Skymningskonsert i samarbete med hembygdsföreningen.

- Det är så intressant med sådana här små bruksorter på landsbygden, säger Jenny. De boende kan komma från vitt skilda världar och olika samhällsklasser, men vi är integrerade - vi förenas i det att vi vill byn väl. Och vi är beroende av varandra!

Slutord

KRAFTEN SOM GÖR SKILLNAD – TILLSAMMANS KAN VI GÖRA MER

Sidorna i den här boken är sprängfyllda av spännande och udda besöksmål i Örebro- och Västmanlands län. På de här platserna har människor med en beundransvärd kraft byggt upp fantastiska verksamheter som bidrar till kulturupplevelser utanför stadens brus.

Eldsjälarna på de olika platserna jobbar inte sällan i stark motvind trots att tusentals besökare väljer några av de här resmålen varje år. På många håll saknas bredbandssatsningar, täckningen i mobilnätet är inte är prioriterad, busslinjer dras in, lampor släcks och samhällsservice saknas. Ibland förväntas eldsjälarna till och med ta hand om väghållningen. Om en nyckelperson på de här

platserna säljer verksamheten, flyttar eller dör riskerar det att få konsekvenser i en hel bygd.

Det är en skör verklighet. Men det finns också något hoppfullt i att enstaka personer kan lyfta en plats och skapa en grund för framtida eldsjälar. För precis som när en organisationskultur biter sig fast i väggarna på en arbetsplats, eller när entreprenörskap är självklart i Gnosjö, kan kulturella uttryck bli en självklar del på en plats över lång tid. Den kulturella kraften går i arv. Nya idéer adderas till det som redan finns. Verksamheter och lokaler utvecklas. Samarbeten startar och platserna fortsätter att vara kulturella magneter som lockar nya invånare och turister.

En rundringning till personer på de kulturella kraftfälten under våren 2025 visar att det har skett stora förändringar på flera platser sedan författaren Helena Hedlund besökte platserna under 2023. Då var Teatermaskinens storslagna lokaler ”Skräppbo skola” i Riddarhyttan ett viktigt nav i Teatermaskinens verksamhet. Det var en plats där publiken kunde se teaterföreställningar och uppleva olika residenskonstnärers scenkonst. Det var också en plats för elever från Kulturreservatets folkhögskola som hade några av sina kurser där. Nu är folkhögskolan nedlagd, eleverna borta och teaterbyggnaden såld. Men kulturen lever vidare.

Den nya ägaren kommer ifrån Österrike och vill bredda inriktningen på verksamheten i huset, och samtidigt fortsätta att hålla huset öppet för teater och evenemang. Teatermaskinen får hyra in sig hos den nya teaterhusägaren.

När något försvinner så växlar något annat upp i Riddarhyttan. Det ligger i platsens kultur att fortsätta sträva framåt. Förutom att en ny teaterhusägare håller på att etablera sig, så använder allt fler invånare Allaktivitetshuset, och i Studio Kolingen pågår ombyggnad av verksamhetslokaler för fullt.

En dryg mil bort har andra stora förändringar skett. Under julkhelgen 2024 gick galleristen Anders Nyhlén hastigt bort. Han var en av de drivande krafterna i Uttersberg som genom galleriet har lockat andra konstnärer till platsen.

När en eldsjäl försvinner märks det. Innehållet på platsen förändras delvis. Samtidigt har Uttersbergs historia av kulturverksamheter skapat en jordmån som öppnar för nya kulturella initiativ. Grafikverkstan som finns intill galleri Astley planerar för ett nybygge. En tomt är redan köpt och i våras blev det klart att Leader Bergslagen går in med medel till delar av nybygget.

Kraften som finns på de kulturella kraftfälten är viktig att ta vara på. Verksamheterna bidrar till att öka livskvaliteten i länen på väldigt många olika sätt. Det finns inga enkla svar på hur kraften ska tas tillvara. Alla platser är unika, men gemensamt är att kraften bor hos människorna. Det är personerna som finns i kulturföretag, stiftelser, föreningar och kommuner som skapar magin. Att tillsammans försöka minska motvinden som eldsjälarna verkar i är det viktigaste som politiker, tjänstemän och medborgare kan göra för en fortsatt platsutveckling. Förhoppningsvis har den här boken gett några idéer om vad som kan göras i dag och i framtiden.

Mirja Mattsson
Redaktör och projektledare,
Region Örebro län

”Alla platser är unika,
men gemensamt är att
kraften bor hos människorna.

